

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Валентин ЧЕМЕРИС

РОГНЕДА

F FOLIO

Історія України в романах

Валентин Чемерис

Рогнеда

«Фолио»

2016

ББК 84(4УКР)6

Чемерис В. Л.

Рогнеда / В. Л. Чемерис — «Фолио», 2016 — (Історія України в романах)

ISBN 978-966-03-5144-8

«Рогнеда» – роман-сказання про вродливу та гордовиту полоцьку княжну. Все, здавалося б, обіцяло їй любов, обожнювання і щастя. Але ці надії рухнули водномить, коли красуня Рогнеда опинилася в потоці бурхливих подій та суперництва двох рідних братів – Ярополка і Володимира Святославичів, коли виклично-гордо відмовила Володимирі, ще й назвала його зневажливо «сином рабині». Таких образ Володимир не прощав нікому...

ББК 84(4УКР)6

ISBN 978-966-03-5144-8

© Чемерис В. Л., 2016

© Фолио, 2016

Содержание

Пролог.	6
Сказання перше.	12
1. Олена, королева русів	13
2	15
3	17
4	20
5	24
6	26
7	28
8	30
9	35
10	37
11	38
12	40
Кінець ознакомительного фрагмента.	43

Валентин Чемерис

Рогнеда

© В. Л. Чемерис, 2016

© Л. П. Вировець, художнє оформлення, 2016

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2006

* * *

Впадаю коло любки: «Та ти не бійся! Ти не журися! Та ти ж моє серденько».

М. Вовчок

(Любка – розм., кохана дівчина або жінка. Коханка. А ще – нестливе звертання до дівчини або жінки, зокрема до... власної.)

Сказання – жанр давньоруської розповідної літератури про історичних діячів та ті події, у яких вони брали участь; оповідний твір історичного або легендарного змісту.

В автора це роман про Рогнеду Полоцьку, пізніше – київську княгиню, і про Володимира Святославича, великого князя Київського, жінколюбця, рівного Соломону (любив і мав жінок), та як він силою взяв Рогнеду – любкою-голубкою його вона стане пізніше.

Як пізніше ця любка-голубка візьме гострий ніж і однієї чарівної місячної ночі націлить його в серце сонного Володимира Великого, званого на Русі ще Красним Сонцем. Нічого не підозрюючи, святий Русі мирно спатиме собі під теплим боком Рогнеди. Вона була його другою женою. Сьомою і останньою – принцеса Анна Візантійська, що її Володимир привіз на Русь разом із християнством.

«Анна Київська – королева Франції» може бути другою книгою роману «Рогнеда», головною героїнею якого є вже дочка Ярослава Мудрого – княжна Анна... Так-так, онука княгині Рогнеди, яка волею долі стала королевою Франції. Тож це сказання про таємниці її життя, любові та загадкової смерті, що не всі ще й досі розгадані.

Але, пішовши з цього світу, Анна Ярославна назавжди залишилася в ньому. Хоча б тому, що *«ma mori na pas errete ma de»* – «моя смерть не зупинила моє життя».

Був на Русі дуже давній звичай: молода мала роззувати молодого перед першою шлюбною ніччю – так вона вже за медового місяця показувала свою покірність майбутньому чоловікові. Дочка полоцького князя Рогволода, горда Рогнеда, не схотіла схилитися перед новгородським князем Володимиром і в першу ніч роззувати того, кого вона називала сином рабині (робичичем) Ольжиної ключниці Малущі. Полоцька князівна хотіла вийти заміж за великого київського князя Ярополка – до речі, брата по батькові Володимира – і його роззути, ставши навзамін київською княгинею. Але Володимир кинувся навперейми її мріям... Бо хотів, аби полоцька гордовита красуня саме його роззула...

І, домігшись свого, на досягнутому не заспокоївся, а зажадав, аби його роззула ще й візантійська принцеса Анна, вона ж царівна. І це – не беручи до уваги п'яти інших вродливиць з різних країв і національностей, які теж були його «любками-голубками»...

Пролог.

Це він, Володимир, за словами Нестора, «був жонолюбцем, як і Соломон»

*...Володимир же був переможений пожадливістю до жінок... І
був ненаситним у блуді, і приводив до себе заміжніх жінок, і дівць
розбещував, бо був жонолюбцем, як і Соломон...*
Повість врем'яних літ

Він стоїть п'ятиметровим пам'ятником на нижній терасі Володимирської гірки, в мантиї з хрестом і великокняжою шапкою в руці, стоїть на шістнадцятиметровому чавунному постаменті і квадратному стилобаті¹ з чавунних плит, що має вигляд восьмигранної каплиці псевдовізантійського стилю.

На постаменті – барельєф «Хрещення Русі» і герб старого Києва (архангел Михаїл з німбом навколо непокритої голови, з піднятим мечем у правій і зі щитом у лівій руці).

Це він – великий князь Київський Володимир.

Він же – Володимир Великий.

Він же – Володимир Святий. (У святому хрещенні – Василій.)

Він же – хреститель Русі, Рівноапостольний.

Прозваний у народі – Володимир Красне Сонечко.

Рік народження – невідомий.

Рік смерті – 1015.

З 969-го до 980-го – князь новгородський.

Похований у Десятинній церкві в Києві.

На Русі першим, хто отримав офіційний титул великого князя Київського, був Ігор Рюрикович, прозваний Старим.

До нього в прадавній столиці Русі були просто князі – це легендарний засновник міста Кий, це – Аскольд (Оскольд), це Олег, прозваний Віщим. (Йому належать слова про те, що Києву судилося бути «матір'ю городам руським», та, власне, й Давньоруську державу створив і утвердив він – князь Олег Віщий.)

Помираючи, Олег залишив Ігорю велику країну, що розкинулась на 1500 км від Ладоги до Переяславля і на 1000 км від Полоцька до Ростова. В цю державу входили не тільки слов'янські племена. Данину Русі справно платили чудь, меря, весь, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, зимігола, корсь, нарова, лівонці...

Але вже князь Ігор стає великим князем Київським, а не просто, як до нього, князем. Був він сином найманця-варяга Рюрика, який, скориставшись бунтом, захопив владу в Новгороді, а матір'ю його була дочка «князя урманського» Єфанда, якому після народження сина Рюрик дав у «віно» (вічне користування) місто біля моря...

Потім великою княгинею Київською була жона Ігоря Ольга – затим титул великого князя Київського мав їхній син Святослав, потім ним був (правда, недовго) син Святослава Ярополк, і, нарешті, великим князем Київським став його менший брат Володимир, якому вдасться підняти Київську Русь на небачену до того висоту. За ті заслуги, та ще за хрещення русів, стоїть він на Володимирській гірці і ось уже не одне століття хрестом осіняє златоверхий Київ, Дні-

---

¹ Стилобат (стереобат) – в античній архітектурі – цоколь будівлі або колонади.

про із Задніпров'ям і загалом Київську Русь та нинішню Україну – її білий день і сонце її, і грозове хмаровиння в небесах високих...

Чомусь він на тім постаменті самотній.

Чомусь не видно його семи – лише офіційних – дружин. Першою в нього була знатна варяжка Аллогія (Олаве), п'ятьох наступних його жінок подає «Повість врем'яних літ»: Рогнеда, гречанка, чешка, ще одна чешка, болгарка (їхні імена не збереглися)...

І нарешті остання, сьома – візантійська принцеса Анна.

Ледве-ледве вистачило б їм місяця – на чотирьох боках постаменту.

А ще ж мав 800 (вісімсот!) наложниць. За «Повістю врем'яних літ», 300 – у Вишгороді, 300 – в Білогір'ї і ще 200 – у Берестовому, в княжому селі.

Це ж який жіночий тлум був би на Володимирській гірці біля пам'ятника Володимирі, коли б туди прийшло все його кохане жіноцтво, всі його любки-голубки!

...А починаються літописи словами, що стали вже традиційними: «В літо» – звідси їхня назва. Автори ж їхні й укладачі відповідно називаються літописцями.

Літописи Давньої Русі – перші наші історичні оповіді, створені на основі різних джерел – усних переказів, повістей, актів, житій святих тощо. З'явилися на Русі в X – на початку XI ст. Серед давньоруських творців цього жанру, класиком, як на нинішні виміри, є письменник і літописець Древньої Русі – Нестор. Рік народження невідомий, помер – після 1113 року.

Чернець Києво-Печерського монастиря.

Автор «Оповіді про життя і згубу... Бориса і Гліба», церковно-історичного твору «Житіє Феодосія, ігумена Печерського».

Закликав давньоруських князів боротися за єдність руських земель, проповідував християнські ідеї, підкреслював самостійність Русі щодо Візантії, був прихильником сильної великокнязівської влади.

Високоосвічена і талановита людина, знавець іноземних мов.

Був автором і упорядником «Повісті врем'яних літ», що є шедевром руського літописання.

Із самої «Повісті...» дізнаємось, що в кінці XI ст. Нестор жив у Печерському монастирі. Розповідаючи про 1096 рік і напад половців на Печерський монастир, писав: «...и придоша на монастырь Печерский, нам сущим по кельям почивающим по заутрени». Відомо, що літописець був ще живим у 1106 році. У цьому році, пише він, помер старець добрий Яе, «о него же и аз многа словеса слышах, еже и вписах в летописаньи сем». Більше ніяких достовірних даних про нього не збереглося.

Канонізований Руською православною церквою як преподобний Нестор Літописець. Мощі його спочивають у Ближніх (Антонієвих) печерах Києво-Печерської лаври.

Під ім'ям Нестор Літописець входить до списку святих Римо-католицької церкви.

Пам'ятники Нестору Літописцю встановлені в Києві та Володимирі.

В СРСР і в Україні були випущені поштові марки, присвячені Нестору. Засновано також церковний орден Нестора Літописця. Національний банк України випустив у 2000 році золоту ювілейну монету, присвячену Нестору Літописцю, достоїнством у 50 гривень.

У Києві збудовано два храми преподобного Нестора Літописця.

У своїй «Повісті врем'яних літ» Нестор, віддавши належне Володимирі Святославичу, насамкінець порівнює його з самим Соломоном.

І далі літописець додає, що «було у Соломона, кажуть, сімсот жон, а наложниць триста». Разом, отже, – арифметика проста – тисяча. «Наш» Володимир трохи не дотягнув, наложниць у нього було тільки 800, а дружин – 7. Правда, лише офіційних, бо інших у нього – несть числа.

«Не звертай уваги на злу жінку; крапають солодощами губи блудниці, лише короткий час усолоджує вона гортань твою, а після і гіркоту жовчі відчуєш. Той, хто входить до неї, не вернеться, після смерті його стежка в пекло. По стежці життя не йде вона, бо – блудлива течія життя її і нерозважлива». Це сказав Соломон про блудниць, про чесноти вірних жінок говорить: «Дорожчі за каміння коштовне. Радіє з неї муж її, бо робить мужу своєму благо все життя. Придбає вовну і льон, створить усе необхідне руками своїми. Подібна кораблеві торговому, здалеку збирає собі багатство. І встає з ночі, і годує сім'ю свою, і дає роботу рабінням. Побачить поле – купує, власноруч засіє поле. Кріпко стан свій перев'язавши, силу рук віддасть праці. І відчуває, що добро творить. І не згасає всю ніч її світильник. Руки свої прикладає до корисного, лікті ж свої віддає веретену, долоні рук розкриває для вбогих, подасть плід жебракові. Не печеться про дім свій муж її, де б він не був. Винятковий одяг пошиє мужу своєму, а червлений і багрянний одяг – для себе. Помітний буває на воротях муж її, а особливо коли сяде на зібранні зі старійшинами і жителями землі. Покривала зробить і віддасть на продаж. Вуста ж свої розкриває розумно і до ладу мовить язиком своїм. В силу і красу одяглась вона. Милість підносить її, діти її збагачують, і муж хвалить її. Розумна жона – благословенна, і хай похваляє страх Божий. Дайте їй від плоду вуст її, і хай прославляють на воротях мужа її».

Ось так. Це сам Соломон так на віки прорік.

Отож, Соломон (р. н. невід. – пом. 928 р. до н. е.) – цар Іудейського царства 965–928 рр. до н. е. Син царя Давида і його співправитель. Провів низку реформ (деякі – вельми вдало), встановив тверду систему податків, трудової і військової повинності, зміцнив армію тощо.

Згідно з біблійною традицією, уславився надзвичайною мудрістю. За легендою, Соломон – автор деяких книг Біблії.

Книга «Пісня пісень» – канонічна книга Ветхого Завіту – приписується цареві Соломону. Сьогодні сприймається і тлумачиться як збірник весільних пісень без єдиного сюжету, але може інтерпретуватися і як історія любові царя Соломона і дівчини Суламіти (в деяких популяризаторських виданнях – Суламіф), або як протиставлення чистої любові Суламіти до пастуха та участі жінок в гаремі Соломона.

Головна героїня «Пісні» – дівчина Суламіта. Вона смаглява, рудоволоса, надзвичайно гарна. Одягнена в хітон і сандалії. У неї й закохався велелюбний цар Соломон, але тут – традиційний трикутник: вона кохає іншого, молодого пастуха, за що й терпить знущання від царевих слуг. Суламіта – селянка, стереже виноград. Під кінець «Пісні пісень» вона закликає свого коханого тікати від гніву царя.

Вислів «Пісня пісень» означає найголовнішу із пісень любові.

У третій Книзі царств стверджується, що Соломон склав буцімто аж 1005 пісень. Хоча згадка імені Соломона може й не означати його авторства, адже це – збірник весільних гімнів. Наприклад, у руському весільному обряді жених і наречена можуть називатися князем і княгинею, хоч вони такого статусу в житті й не мають. Вважається, що увесь світ не вартий «того дня, у який була дана Ізраїлю «Пісня пісень», адже всі книги святі, а «Пісня пісень» – святіша святих». А ось православні християни тлумачать інакше: «Пісня пісень» описує любов між Богом і людською душею. Існує навіть постанова V Вселенського собору, яка піддає анафемі кожного, хто вважає, нібито «Пісня пісень» говорить про кохання між чоловіком і жінкою. І все ж більшість вважає: «Пісня пісень» – це поетичний гімн саме кохання між чоловіком та жінкою, того кохання, на якому і тримається людство, адже доки є любов, доти й буде рід людський на планеті Земля...

Вважається, що саме через велику кількість жінок Соломон позбувся прихильності Бога. Особливо коли в нього з'явилося багато чужоземок і він почав поклонятися якимсь несправжнім богам чужих народів і заслужив навіть відчуження Бога.

Але це на царя мало вплинуло. Надто був він невгамовно-ненаситним і любов із жінкою ставив над усе. Ось як про те написав Олександр Купрін («Суламіф», глава друга):

«Чего бы глаза царя ни пожелали, он не отказывал им и не возбранял сердцу своему никакого веселия. Семьсот жен было у царя и триста наложниц, не считая рабынь и танцовщиц. И всех их очаровывал своей любовью Соломон, ведь Бог дал ему такую неиссякаемую силу страсти, какой не было у людей обыкновенных. Он любил белолицых, черноглазых, краснотубых хеттеянок за их яркую, но мгновенную красоту, которая так же рано и прелестно расцветает и так же быстро вянет, как цветок нарцисса; смуглых, высоких, пламенных филистимлянок с жесткими курчавыми волосами...»

Легенди про великі діяння Соломона – зокрема, й інтимні, – живі й досі. Сусідні правителі мріяли породнитися з Соломоном і віддавали йому за дружин своїх дочок.

Жіноцтво таки зіпсувало авторитет єврейському цареві. Його вважали ідеальним правителем, а він був не бездоганним, не забороняв поклоніння язичницьким богам, це, власне, й призвело до розпаду його колись могутньої імперії. Соломон не тільки шлюбувався з іноплемянницями, але й будував для їхніх богів капища і навіть сам брав участь у язичницьких богослужіннях – аби догодити своєму численному жіноцтву (а жінкам, як відомо, догодити не просто). Тож цар – а мудрий же був! – час од часу й застерігав: глядіть, мовляв, не потурайте жінкам, бо лихо вам, як і мені, буде.

Слава тобі Господи, Володимир, наш князь, ще й устигав займатися справами державними – виходить, йому не зовсім заматрило голову славне жіноцтво! Роки князювання Володимира вчені називають не інакше, як богатирською добою.

Може, то його жінки так надихали, що він підняв Київську Русь на небачену висоту? Став він Великим, Святим, Рівноапостольним. Одне слово – Красне Сонечко. І владарював він у стольному граді Києві, добрий для друзів і грізний для ворогів.

І любий жіноцтву.

Другою з-поміж його офіційних дружин була Рогнеда (в історичних джерелах зустрічаються й такі варіанти її імені: Рогніда, Рогнедь).

Повне її ім'я – Рогнеда Рогволодівна Полоцька.

З країв вона неблизьких до Києва, родом з Північної Русі.

Так от...

«На Західній Двіні розташувалося багате місто Полоцьк (центр Полоцької землі), де правив якийсь князь Рогволод – за однією з версій – повелитель варязької крові.

У нього підросла дочка – 16-літня Рогнеда, що саме, за словами якогось солодкоголосого співця, володіла «тією дивною і чарівною красою, яка притаманна гірському струмку, що увібрав у себе недосяжність і велич вершин та іскрометно й грайливо спадає вниз, утверджуючи життєлюбство і вічний рух особливого мелодійного звучання струн. Південь і Північ, крига і полум'я породили принадне створіння, що приносить неземне щастя манливого очарування... Хто міг устояти перед чарами такої дивної красуні?»

І ще велемовний автор того поетичного опусу додає:

«Легенди розповідають про десятки знатних чоловіків, готових буквально на все, аби лиш заручитися милостивим поглядом юної і недоступної, як скеля, діви. Якийсь таємничий скандинав Рогдай (потім він з'явиться в пушкінській поемі «Руслан і Людмила») пообіцяв дівчині стати на герць із доброю сотнею дебелих супостатів, якщо занурена в свої думки чарівниця дасть йому свою згоду». Але... «Скавав він з берегів Двіни і гордість проклинав Рогнеди...»

Красуня необачно відмовилась іти за Володимира, тож була взята силоміць.

Еротоман (хворобливо підвищена статева збудливість, психічний розлад на еротичному ґрунті) при верховній владі – це завжди трагедія для підданих і водночас фарс, що закінчується психічним розладом.

Був такий падишах в Османській імперії² – Ібрагім Божевільний (роки правління 1640–1648).

Як і великий князь Володимир, Ібрагім Божевільний мав сім чи вісім тільки офіційних дружин і безліч наложниць, що їх навіть євнухи не в змозі були порахувати (одні «вилітали» з гарему, інші туди прибували – постійно). Ібрагім був схиблений на еротиці й володів ненаситним сексуальним апетитом.

Улюбленим заняттям султана було таке: усадовивши голих-голісіньких наложниць посеред двору, він стрибав біля них хвацько та вправно і голосно іржав жеребцем.

Власне, молодого жеребчика з себе вдавав. Набігавшись, хапав першу-ліпшу і на очах у решти та охорони палацу валив її на землю, а після статевого акту зашарпану наложницю євнухи викидали з гарему в сад, а потім – і за паркан.

Найбільше султана збуджували повняві жінки. Їх вишукували для нього по всій імперії – найогряднішою жінкою, яку привели до нього, була «Цукерочка» вагою 160 кг. Як запевняв падишах – солоденька.

Крім безкінечних любовних утіх, еротомана на троні більше нічого не цікавило, і державними справами він ніколи не займався. Дні і ночі його минали в гаремі.

Що ж, кожному, як кажуть, своє.

Бігав-бігав, іржав і – добігався та доіржався...

Правляча верхівка Османської імперії, якій урвався терпець, улаштувала змову проти Ібрагіма, схибленого на жінках. І задушила його (оскільки проливати кров султанів було заборонено) шовковим шнурком.

Князь Володимир мав сім лише офіційних дружин, що народили йому дванадцятьоро синів... Чотирьох з них – від вже згадуваної Рогнеди.

Титул її: княжна Полоцька, княгиня Київська.

Віросповідання: християнство.

Народилася: бл. 960 року (Полоцьк Полоцького князівства).

Померла: бл. 1000 року (Ізяслав, Полоцьке князівство Київської Русі).

Із роду Рогволодовичів.

Ім'я при народженні: Рогнеда. У заміжжі отримала ім'я Горислава.

Перед кончиною постриглася в черниці під ім'ям Анастасії.

Батько: Рогволод, князь Полоцький.

Мати: ім'я невідоме.

Чоловік: Володимир Святославич.

Діти: Ізяслав, Ярослав, Всеволод, Мстислав, дочки Предслава, Премислава.

І от дивно: маючи, як уже мовилося, сім жінок, не беручи до уваги 800 наложниць, кохав по-справжньому (аж самому навіть дивно було) – лише одну (так воно, очевидно, й має бути) Рогнеду. Ту, яку силоміць збезчестив, поглумився з неї привселюдно, а тоді – покохав на все життя. Навіть і тоді її продовжував кохати, коли вона ледь не заколола його сонного. Дивом тоді він врятувався.

Отож князь у пориві ніжності (а таке з Володимиром хоч іноді, а траплялося) називав її любкою-голубкою. Правда, дикою.

---

² Османська (Оттоманська) імперія – офіційна назва Туреччини до 1922 року (походить від імені Османа I). Склалася в XV–XVI ст. в результаті турецьких завоювань в Азії, Європі і Африці. Припинила своє існування після Першої світової війни 1914–1918 рр., юридично – 1922 р., після ліквідації султанату.

– І коли вже тебе я приручу, дика моя голубко? – наче аж бідкався.

Їй це подобалось.

– Як приручиш, – загадково казала, – буду твоєю...

– А ось і приручу. І не таких норовливих лошиць укоськував.

– Але я... Я не лошиця.

Лукаво кидаючи на нього погляди, вона таки жадала, аби він її вкоськав. Та й до того власне йшлося. Бо допоки ж їй чинити спротив? Вороття вже немає.

Тож хай приручає її швидше, вона сама потай хоче приручитися в його Києві, на Русі його. А може, вже відчувала до нього, супостата й насильника, прихильність – це ж треба! Як швидко він її впокорив... Рогнеда боялась і страшилась того нового, досі невідомого їй почуття, що в неї почало народжуватися – разом із його дитям, що вже носила під серцем.

Отож боялась свого кохання, але й прагнула швидше його утвердити. Хай полонить її всю. Зрештою, треба вже приставати до якогось берега. І ставати княгинею київською, бо тієї Рогнеди, що була колись княгинею полоцькою, вже давно немає – вона лишилась десь там, далеко. В минулому. За туманами, за димами палаючого Полоцька.

Чи, може, праві ті, котрі заявляють: що не кажіть, а кохання таки є у світі білому! Як ото у Володимира з Рогнедою – про це й наше сказання.

Сказання перше. Сватались до Рогнеди два брати, два князі, два Святославичі

Як воно було із тим сватанням? Зазвичай отак.

Сват: «Ми люди німецькії, ідемо з землі турецької. Якось дома у нашій землі випала пороша. Я й кажу сусідові: «Що нам дивитися на непогоду? Ходімо лишень шукати звіриного сліду».

От і пішли.

Ходили-ходили, нічого не виходили. Аж гульк – назустріч нам іде князь, підніма угору плечі й говорить нам такії речі:

«Гей ви, мисливці, ловці-молодці! Будьте ласкаві, підможіть. Трапилась мені куниця – красна дівиця; не їм, не п'ю і не сплю та все думаю, як би її дістати. Поможіть мені її піймати! Тоді чого душа забагне – просіте, усе дам: хоч десять городів чи тридев'ять кладів, чого схо-чете».

Ну, нам того й треба. Пішли ми слідами, городами, по усіх усюдах, і у Німеччину, і у Туреччину – всі царства-государства пройшли, а куниці не знайшли.

Тоді й кажемо князю: «Що за диво та звірина? Хіба де кращої нема? Ходімо другої шукати». Та де тобі! Наш князь і слухати не хоче: «Де вже, – каже, – я не бував, в яких тільки царствах-государствах чого тільки не видав, а такої куниці, сиріч красної дівиці, не знайшов».

Пішли ми уп'ять по сліду і саме у се село зайшли; як його прозивають – не знаємо. Тут вп'ять випала пороша. Ми, ловці-молодці, знов уранці встали і таки на слід напали.

Певно, що звірина наша пішла у двір ваш, а з двору – в хату та й сіла у кімнату; тут і мусимо піймати; тут застрягла наша куниця, а у вашій хаті – красна дівиця.

Оце ж нашому слову кінець, а ви дайте ділу вінець. Оддайте нашому князю куницю, себто вашу красну дівицю. Кажіть же ділом, чи оддасте, чи нехай ще підросте?»

1. Олена, королева русів

Це, здається, німецький король Оттон I, який претендував на імператорство, так її вричисто нарік: «Олена, королева русів».

Тоді як вона року 959-го відправила до Оттона посольство, західні джерела й розписали її як королеву русів. Мовляв, Оттону видніше, хто вона.

Узагалі-то, вона Ольга (Олена – це після хрещення). І не королева, а княгиня. Але хай буде й так. Важливо інше: у яких русів вона була королевою?

І взагалі, що це за народ такий – руси? Був чи й нині суцільний? І від чого походить оте його ймення – руси? Чи, як і нині пишуть: тайна імені «Русь».

Хоча, як писало одне видання, слово «Русь», незважаючи на свою древність, зрозумілу будь-якій людині, яка розмовляє українською чи російською мовою, викликає стійку асоціацію з далеким минулим – Київською Руссю, першими князями, становленням слов'янської державності та культури. І все ж упродовж століть історики й філологи не припиняють суперечку, звідки ж пішла «Русь» і що означало це слово до того, як стало назвою величезної території і народу, що на ній живе...

Це слово – основа для багатьох складних топонімів, з яких найвідомішим є «Київська Русь» – колыска східнослов'янської цивілізації. А після татаро-монгольського нашествия, коли Київська Русь виявилася розділеною на окремі князівства, чимало східнослов'янських земель зберегли в своїй назві слово «Русь». Так з'явилися Московська, Суздальська, Володимирська і Литовська Русь... Гіпотез про походження цього терміна, назви цієї існує чимало. Вони різні, а спільні в одному: «Русь» – це етнічне ім'я, найменування народу. Різні гіпотези, а все ж – від чого ж таки походить термін-ім'я «Русь»? Якщо глянути на карту, на територію, що у XII ст. займала ота «Русь», то це землі між ріками Десною на півночі, Сеймом і Сулою на сході, Россю і Тясмином на півдні, Горинню на заході. Це і є місце проживання давніх русів. Але звідки ж усе-таки воно походить, це загадкове «Русь»?

Гіпотез, як уже мовилося, безліч. Слову цьому приписували і давньослов'янське, і готське, і шведське, і навіть іранське походження. (Цікаво, що арабські та перські автори завжди вживали форму «рус» а греки та візантійці – «рос».)

Довгий час найпопулярнішою версією щодо походження слова «Русь» вважалася версія така: назва «Русь» походить від імені правого притоку Дніпра – річки Рось. А згодом і її відхилили. Мовляв, річка Рось – це річка Рось, а слово «Русь» – це щось інше, не пов'язане з назвою річки.

А потім з'явилася версія, що слово «Русь» і «руський» походять від слова «русий» – «світловолосий». У лексикографа Даля навіть приказка цитується: «Руський народ – русий народ».

Ось так. Можна наводити ще і ще гіпотези і версії щодо походження слова «Русь». І всі вони будуть здаватися правдоподібними – принаймні на перший погляд, – хоч таємниця походження цього слова так і буде залишатися таємницею. Може, так і краще, все ж таки цікавіше, коли є тайна-потайна.

А щодо походження терміна «Русь» – звернімось до цієї загадки ще раз. (Може, колись буде винайдена машина часу, і вченим удасться опитати очевидців тих часів, коли наші далекі предки вперше назвали свою землю Руссю?)

Але це, мабуть, буде колись, а нині... Як дізнатися, у яких русів Ольга (Олена у хрещенні) колись була королевою? Чи то пак княгинею? Хоч відповідь і так проситься: у того народу, що в давні часи, створивши Київську Русь, населяв її землі і звався русами, русичами, нашими далекими предками. А що конкретно означає слово «Русь», яке його походження –

погадаємо, додавши й своїх версій, гіпотез, тлумачень загадкового слова «Русь», котре для нас залишається незбагненим і в той же час таким рідним...

2

Слово – не лише «мовна одиниця (як за словником), тобто звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу». Слово – це щось більше, це – незбагненна таїна. Яка ніколи не буде розгадана, а тому й хвилюватиме вічно. Як у поета:

«Мене ще й досі владно кличе моїх степів свята трава, така і рідна, і пахуча, немов коханої слова».

У прадавнину в нашому слов'янському світі, у Слов'янщині нашій, мова звалася Словом.

Слов'янами ж прийнято називати велику групу споріднених мовою та культурою народів, що живуть у Східній і Центральній Європі й утворюють три гілки: східнослов'янську (росіяни, українці, білоруси), західнослов'янську (поляки, чехи, словаки, лужичани), південнослов'янську (серби, болгари, хорвати, словенці, македонці).

Власне, мова і породила новий народ (народи) слов'ян.

Вона – мова, звана тоді Словом, – була і матір'ю, і колискою слов'ян. Саме їхня мова породила слов'янську націю, мова об'єднала до того розрізнені народи і створила на європейських просторах її – Слов'янщину.

Досі для науки достеменно невідомо (хоч гіпотез не бракує): де раптом у Європі взялися слов'яни?

Пишуть ще й сьогодні – і в наукових виданнях, і в популярних на кшталт «Загадки історії»:

«Грецькі й латинські автори, що не мали уявлення ні про яких слов'ян у давнину, знають про них від початку VI століття. Згадувані ними «склавіни» чи «склавени» – перероблена на грецький штиб самоназва «словени», відома за пізнішими пам'ятками слов'янської писемності».

Іще:

«Слов'яни з'являються раптово і повсюди, відразу роблячи своєю половину Європи. Історики багато сперечалися щодо походження слов'ян. Насправді схоже на те, питання позбавлене змісту. Слов'яни – це не народ, який розселився і від якого пішли серби, хорвати, болгари тощо. Подібно до інших варварських племен слов'яни виникли з того сплаву, що грецькі й латинські автори визначали, як скіфське, сарматське, германське населення великих територій на схід від Ельби».

У політичних відносинах слов'яни залишаються конгломератом відособлених племен. «Вони не керуються однією людиною, але здавна живуть у народоправстві», «не мають над собою глави і ненавидять одне одного», – так характеризують їхню соціальну організацію візантійські автори в VI і VII століттях. Своєю самоназвою слов'яни заявляють про себе як про «культурне», а не про «політичне» явище. «Словени» – від слова «слово», мається на увазі: можуть порозумітися зрозумілою одне одному мовою...»

Порозумітися зрозумілою одне одному мовою.

Іншими словами, вони були споріднені мовою.

Оскільки ж вони розуміли одне одного, і в них була одна мова, вони й стали одним народом. Завдяки мові. Бо якщо ти розумієш слово моє, а я – твоє, то ми вже...

Правильно, слов'яни.

Так від однієї мови – СЛОВА, – виникла одна нація. І всі стали людьми одного Слова.

І все б добре було, але... Багато хто з нас, нащадків слов'ян, сьогодні починає забувати рідне Слово, мову свою, що колись об'єднала наших пращурів. І це нас починає роз'єднувати.

Бо сказано ж у Новому Завіті (перше послання до коринтян):

«...Бо якщо й сурма дасть непевний звук, то хто готуватиметься до бою?»

Так і ви: якщо язиком не вимовите зрозумілого слова, то як дізнаєтесь, про що йдеться? Ви будете говорити на вітер.

...Отже, «якщо не розумію значення слів, то буду чужинцем для того, хто говорить; а ті, хто промовляє – чужинцем для мене».

Перестаньмо ж бути чужинцями серед своїх!

Пора вже знову «слов'янізуватися». Співається ж у пісні:

«Оскресни, Бояне, пресвітлий співаче! Та де ж ти так довго ночуєш? Давно вже по тобі слов'янщина плаче».

А мова – всьому голова.

А втративши мову свою, доводиться жити безголовими.

Лише в VIII–IX ст. почалося масове розселення людей одного Слова, слов'ян на землях балтів. Великими групами селилися вони на Правобережжі Дніпра і Березіни, в басейні Сожу, контактували з місцевими племенами, які проживали в тих краях.

Попереду йшли озброєні дружини, слідом за ними рухалося землеробське населення, яке й асимілювало місцевих аборигенів.

Територію Білорусі населяли троє східнослов'янських племен – кривичі, дреговичі і радимичі.

Північні кривичі стояли біля джерел Новгородської Русі. Західні кривичі створили Полоцьк, південні – Смоленськ, себто міста, що стали частиною Давньоруської держави ще за спадкоємця Рюрика, князя Олега. (Латиші і дотепер руських називають кривичами, Росію – Крєвією, а Білорусію – Балткрєвією.) У всіх регіонах кривичі тісно співпрацювали з варягами. За свідченням імператора Костянтина Багрянородного, кривичі лаштували такі човни, на яких руси ходили в Царгород. Після утворення Київської Русі кривичі разом з в'ятичами брали дієву участь у колонізації східних земель – сучасні Тверська, Володимирська, Костромська, Рязанська, Ярославська і Нижегородська області, північ Московської, а також Вологодщини, де або асимілювали, або відтіснили фінські племена.

Що ж до кривичів, то їх іще називають полочанами. Це вони разом з дреговичами, радимичами і деякими балтійськими племенами склали основу білоруського етносу.

Де рухалися кривичі, колонізуючи краї, там на неміряних просторах з'являлися характерні для них довгі кургани та земляні вали. Це були люди високого зросту, з трохи вузькуватим лицем і різко окресленим підборіддям – тип, характерний для північної нордичної раси в цілому.

Полочани – частина кривичів (прозивалися так від річки Полота, точніше, від однієї з діалектних форм її назви – Полоча) в IX столітті заселяли територію сучасної Вітебської області та північ Мінської області в Білорусі. На їхній території і сформувалося Полоцьке князівство – із центром у місті Полоцьку. За Середньовіччя по Західній Двіні та Дніпру проходили шляхи, які поєднували Європу з Візантією та іншими районами Східного Середземномор'я.

3

Смуга землі, призначена для їзди та ходіння, зветься шляхом. Себто дорогою. А ще – місце, простір, яким відбувається пересування, сполучення... Вони різні – шляхи, кажуть: битий шлях, великий шлях, верстовий, степовий, уторований... Близький чи далекий. Або обхідний.

А ще ж буває слизький (у переносному значенні), кривавий, тернистий...

Чумацький (Молочний) Шлях – прослався над нами у космосі.

В історії був (і нині залишився) один з найприкметніших шляхів, так званий із варяг у греки.

Або – Варязький шлях.

За своєю протяжністю, кількістю земель, що до нього прилягали, та несхожими географічними зонами, цей водний шлях із варяг у греки не мав собі рівних у тодішньому світі.

Історики підраховали: шлях той відкритий за чотириста років до подорожі венеціанця Марко Поло, за шістсот років до «ходіння за три моря» тверського купця Афанасія Нікітіна, за сімсот років до навколосвітнього плавання португальця Фернандо Магеллана...

Кожен з нас, колишніх школярів, ще зі шкільної лави пам'ятає, що Васко да Гама, португальський мореплавець, відкрив і проторував морський шлях в Індію через Атлантичний океан; що Фернандо Магеллан, теж португалець і мореплавець, також торував шлях до Індії, багато що на ньому повідкривавши і, врешті-решт, подвигом свого життя зблизив розрізнене людство. І ці імена для історії з власної назви перетворилися на узагальнення, ставши символами (справді, хто нині не пам'ятає цих імен?) А ось які норманські (варязькі) та давньоруські «васко да гама та магеллани» вперше проклали шлях із варяг у греки, на віки втворювавши його, – ми вже ніколи не дізнаємось – це залишиться загадкою історії.

А напевне ж, були вони, магеллани слов'янські, на Русі та в Скандинавії, і проклали цей складний шлях на тисячі верстов із півночі на південь, від Балтійського моря ріками та озерами, і, що найдивовижніше, – суходолом (судна – морські й річкові – перетягували на дерев'яних котках до наступної води!) Шлях проклали до Києва стольного і далі до Чорного моря й далекої Візантії...

Іншого такого шляху, як шлях із варяг у греки, історія не знає. Тож були у нас, русів, свої магеллани – честь їм і хвала!

Мореплавці від Бога, капітани і лоцмани, вони вміли кермувати судном так, як ніхто не вмів – ходити морями та океанами, як згадані португальці, а й навіть по сухому, що не вдавалося більше нікому.

Це в пам'ятку тим, хто ще й досі вважає, що наші прапрапращури мало не до недавнього часу жили в дрімучих хащах, в обнімку з ведмедами...

Але вже тоді, коли у хащах-лісах дрімучих бродили клишоногі (може, де й бродили, в обнімку з волхвами) – керманичі, давньоруські магеллани, прокладали маршрути через країни і континенти, з далекої півночі на далекий південь і безпомилково водили свої каравани суден. На тисячі-тисячі верст – ріками-озерами, повз болота, знову ріками-озерами, а тоді – чудо із чудес руського мореплавства! – суходами, себто волоками, але все одно уперто йшли шляхами незвіданими, не прокладеними ніким досі, далі й далі, аж...

Аж до космосу вже наших днів.

Шлях єднав північ із півднем, Європу з Азією, і ним пропливло багато люду: і скандинавів, званих на Русі варягами, і предків русичів. Шлях той перетинав Київську Русь в ті часи, коли вона формувалася і утверджувалася, а розрізнені слов'янські племена ставали русичами.

Шлях із варяг у греки починався від берегів Ютландії³, був він і важким, і небезпечним, але звитяжні мандрівці все ж ними пливли. У Варязькому морі на них підстерігали пірати, але торговці відважно пливли – до Фінської затоки, що тоді звалася озером Котлино (вона непомітно переходила в озеро Нево, що нині зветься Ладозьким).

Залишивши позаду сині води Ладоги, судна входили в гирло Волхова, повноводного і тоді вельми неспокійного. У фортеці Альдегюборг брали лоцманів (сьогодні це – Стара Ладога, вже новгородська земля). Доки з'ясовували з лоцманом, судна зупинялися, човнярі дещо лагодили, уточнювали маршрут, а далі двісті кілометрів човни йшли по Волхову – аж до знаменитого Холмграда – Великого Новгороду. Це вже були північні межі Київської Русі.

До всього ж це було велике торговище, де навколо було стільки річок, що зв'язували Новгород з Білим морем, басейнами Західної Двіни, Дніпра і Волги. Скандинави⁴ везли сюди сукно, бурштин, мідь, олово, залізо, сіль і, звичайно ж, рибу – її була сила-силенна, на всі смаки. Щось продавши, самі в Новгороді купували товари і лаштувалися далі. Через Мсту, Твер, Волгу – йшли каравани з Каспію, по Шелоні зовсім близько до Пскова, а від Старої Ладоги вже починався Великий північний шлях до студеного моря. Великий Новгород справді був великий – і людом, і торжищами з різними товарами із сходу і заходу, півдня і півночі – клекотливе, завше людне перехрестя багатьох шляхів-доріг.

Ось уже і вхід до Ільмень-озера. З високої гори Перинь, на якій було втрамбоване широке требище, де постійно палало багаття й здіймалися до небес язики димного полум'я, на подорожан дивився витесаний з могутнього дуба ідол – язичницький бог Перун. Подорожани кидали у воду монети і схиляли голови перед ідолом з гори Перинь та прохали в громовержця гарної днини і всіх гараздів при подальшому плаванні, а найперше – попутного вітру. Озером Ільмень ішли сорок верст, але були вони тяжкими, на озеро налітали повсякчас потужні шквали, розкидаючи навсбіч судна – їх доводилося по кілька днів збирати докупі.

Та ось уже й річка Ловать, судна входять в її гирло.

Десь далі – Дніпро, але до нього ще 150 кілометрів. Шлях стає все важчим, все труднішим, іноді доводиться човни по суші тягти. Зрештою, повертали в притоку Ловаті, що мала прикметне, «людське» ймення – Серьoga.

Ще день, ще два плавання, і...

І судна втикаються в сушу.

– Усе! Припливли! – лунає тут і там. – Требїть путі й мостїть котки!

Про те, що каравани свій шлях долали волоком – свідчить і тамтешня топоніміка, особливо в назвах річок: Переволока, Переволочна, Волочка, Волок, Волочок, урочища, міста й селища так і називалися: Волочиськ, Волоковиськ, Волок, Волокобино, Переволоки, Вишній Волочок та інші.

У верхів'ях річки Торопи – незмінний перепочинок, спершу йшли вниз за течією в Західну Двіну, а вже потім повертали вгору, проти течії.

І ось – Дніпро. Він же Славутич, Бористен, Данапріс... Він тягнеться на 2285 кілометрів (а це дорівнює відстані від Києва до Парижа!) Це лише трохи менше за територію Франції.

Дніпро-Славутич-Данапріс єднав торговельні шляхи багатьох країн Європи й Арабського Сходу, його верхів'я було в північних землях, а пониззя сусідило з Азією, його ліві притоки виходили до Волги й Дону, а праві – сягали Вісли й Неману.

Дніпровська частина шляху із варяг у греки починалася біля Смоленська. Там укотре лагодили такелаж, смолили човни (звідси й назва – Смоленськ), там були переволоки між басейнами Волхова й Дніпра, і пливли далі між високими берегами до Любеча – одного з

³ Півострів на півночі Європи в межах Данії (більша частина) та Німеччини. Омивається Північним морем та протоками Скагеррак та ін.

⁴ Скандинави – загальна назва норвежців, шведів, датчан, ісландців, фарерців.

найстаровинніших міст Київської Русі. Це там клекотіла кривава січа між братами Володимиром та Ярополком, де Володимир переміг і, женучись за відступаючим Ярополком, ринувся на Київ. На 906-му кілометрі від гирла Дніпра пропливали мимо села Савром'є. Це село – одноліток Києва, назване так на честь язичницького бога Сварога – батька бога сонця Дажьбога. І пливли далі до Вишгорода, звідки до Києва залишалося якихось двадцять верст.

«Вишгород – град Вольгин (Ольжин). Це вже підходи до Києва. Серцевина шляху «Із варяг у греки» і до стольного граду Русі. Коли на ріках скресала крига, звідусіль – так здавалося – пливли судна: довгі ушкуї з північних морів, шнеки й буси з Чуді, струги й учани з Новгороду, важкі грецькі хелендії з півдня. Київ переповнювався тоді товарами, особливо Поділ, куди в такі дні спішили всі кияни. Там у центрі велелюдної площі витесане з дубової колоди стояло химерне чудисько – водночас подоба людини й звірини – себто Велес, бог торгівлі. А перед ним удень і вночі на жертovníку горів вогонь.

І хто тільки і чого не привозили на Поділ, на площу бога торгівлі Велеса! Новгородці – горючий камінь (вугілля), соболині, кунічі, горностаєві, лисячі, ведмежі хутра. Поляни – пшеницю, ячмінь, просо, мед та віск; грекини – розкладали сувої коштовних тканин, виробили із золота й срібла, розставляли високі корчаги з вином; херсонити – сіль та сушену рибу, приганяли табуни швидких, як вітер, степових коней; аравійці – зелені намиста з Хорезму, перли з теплих морів, а ще усілякі прянощі – корицю, перець, лавровий лист, ладан... Ні, легше сказати, чого немає в такі дні на Подолі, аніж перелічити, що там виставлено на торги! І купували і міняли: пшеницю – за сіль, хутра – за оксамит, мед – за коней, віск – за рибу. А ще – за гривні, куни, рези, драхми, дирхеми й нари, а вже потім, продавшись та в свою чергу скупившись, заморські гості оглядали стольний град Русі і були вражені його величчю і красою – оце град! Де ще такий узриш!

А від Києва і далі Низом – друга половина шляху «Із варяг у греки». І Дике поле, де степами нікали кочовики – від них споконвіку потерпала Русь. Третє місто після Новгороду і Києва на тім шляху – Переяслав, опорний пункт у боротьбі з кочівниками.

А далі Дніпро круто повертає на південь. За 725 кілометрів від гирла, на Правобережжі, на горі – старовинний Канів. Колись на його пагорбі здіймався воїн-вартівний Давньоруської держави. Стояв Канів на високій кручі, обнесений земляними валами і глибоким ровом та дубовим частоколом...

І чим нижче на південь, тим швидшав плин Славутича. Ще кілька днів плавання, і попереду починалося царство Дніпрових порогів – найтяжча, найнебезпечніша перепона на великій річці.

Візантійський імператор Костянтин Багрянородний більш відомий не як монарх (хоч таким він був), а як хроніст-літописець. (До речі, це він приймав у своїй імперії київську княгиню Ольгу.) Він залишив досить мальовничий опис шляху «Із варяг у греки», зокрема описав і пороги на Дніпрі:

«На його середині здіймаються круті й високі скелі, схожі на острови; линучи до них і стікаючи притьмом униз, вода зчиняє там великий шум і страх».

Лоцмани там завше кричать: «Не спи!»

4

Костянтин Багрянородний⁵ – вельми колоритна постать в історії – і як монарх, і – що головне, – як людина. Ще одного такого не швидко знайдеш в історії – якщо взагалі знайдеш. Надто він своєрідний. Імператор-письменник. Ну де, в якій ще монархії-імперії чи царстві, такого знайдеш? А письменником (як і монархом-правителем) він був талановитим. Недарма ж в історичній довідці «Візантія» у розділі «Література» написано: «Візантійська література відзначалася самобутністю, багатством нових форм і жанрів...» А далі – перелік відомих письменників, а серед них, найвідоміших літераторів, називають ім'я імператора Костянтина Багрянородного. Він і починає той список...

Здавалося б, яке йому, імператору величезної Візантійської імперії, діло до порогів на далекому Бористені, до Словенії-Русі? А бач... До всього йому було діло, усім він цікавився – зайнятий обтяжливою імператорською службою. І складається враження, що він усе знав і хотів знати. І про все, що його цікавило, писав. І сьогодні його свідчення про ту епоху – вельми цінні для історії. І літератури, певна річ.

Серед усіх монархів за останню тисячу літ лише візантійському володарю Костянтину Багрянородному (р. н. 905, Константинополь – пом. 959, Константинополь) вдалося щасливо поєднати службу (часом рутинну), так би мовити, роботу з обов'язку і роботу за покликом душі. Тож і не дивно, що саме він став першим імператором-письменником.

З раннього дитинства і особливо в юності, деś починаючи з 14 літ, коли його час од часу позбавляли трону, він доки його не повертав, уперто займався самоосвітою, науками і досягнув багато чого. Так імператор став одним з найосвіченіших людей своєї епохи, був покровителем мистецтв і автором, зокрема таких творів, як «Про управління імперією», що є багатим джерелом для вивчення історії Візантії, Русі та інших країн.

Зокрема, там описаний економічний та політичний устрій Русі.

Деś у 957 році (принаймні не пізніше) його відвідала руська княгиня Ольга, пращурка Володимира, яка при хрещенні отримала християнське ім'я Олена. Імператор приймав велику княгиню Київську з усім належним пошанівком, розуміючи: добрі відносини з Києвом для Візантії дуже важливі. І не лише у воєнно-політичному аспекті. Культурний аспект був головним, адже Візантія робила все, аби втягнути молоду державу на берегах Дніпра в коло свого впливу, зокрема й релігійного. Вже тоді візантійське християнство націлилось на молоду, але таку перспективну державу під коротким і промовистим йменням – Русь.

А щодо письменницької діяльності – імператор Костянтин цим займався в основному в ті роки, коли бував відсторонений від фактичної влади. Його таки часто відсторонювали – і він тоді, як уже мовилося, вдавався до самоосвіти, наук, багато писав і, врешті-решт, повертав на якийсь час свою втрачену владу. Чимало його робіт мають енциклопедичний характер, вони й досі охоче використовуються, цитуються істориками різних країн. (Імператора все цікавило – навіть човни, видовбані із стовбура могутнього дуба, на яких руси припливали до Константинополя із самого Києва, долаючи пороги.) Тож імператор писав, що подібні човни руси виготовляли взимку в таких містах, як Смоленськ, Любеч, Чернігів, Вишгород, де мешкали союзні племена кривичів, а по весні, під час великої води, пливли різними притоками Дніпра, а тоді по самому Дніпру аж до Чорного моря та Візантії. Усе описував імператор. Завдяки цьому ми сьогодні маємо безцінні свідчення. На жаль, Костянтин помер рано і не своєю смертю – його отруїв рідний синок Роман I Молодший, якому набридло (татусь-імператор все жив та жив)

---

⁵ Прізвище Багрянородний походить від Багряної (Порфирної) зали імператорського палацу, де імператриці зазвичай народжували нащадків трону. Ім'я Костянтин латиною означає *постійний, стійкий* – таким він і був. І як імператор, і як людина.

чекати верховної влади, а так хотілося стати імператором! Отож Роман наважився на батьковбивство...

Згадав імператор-письменник та літописець і знамениті Дніпрові пороги (оминути їх, рухаючись шляхом із варяг у греки, було неможливо).

Порогів на Дніпрі налічувалось дев'ять (у минулому столітті їх залили води Дніпрогесу): Кодацький, Сурський, Лоханський, Звонецький, Ненаситець, Вовнизький, Будило, Лишний, Вільний... (За легендою, що її в тих краях свого часу записав Д. І. Яворницький, на порозі Вільному живе жінка головного чорта з чортицями, і саме вона у воді «бучу зчиняє».)

Костянтин Багрянородний згадав їх майже всі. Особливо мальовничо описав перший поріг, Кодак – наче сам його проходив:

«Посеред нього (Дніпра) стоять урвисті високі скелі, що стримлять, неначе острівці. Ось чому вода, що набігає й припливає до них, спадає вниз із гучним та страшним шумом. Через це руси не наслідуються проходити між скелями, а пристають поблизу до берега й висаджують людей, але речі залишають на кораблях. Потім (вони) голі тягнуть їх, намагаючи дно своїми ногами, щоб не нашттовхнутися на якийсь камінь. Так вони роблять одні – коло носа, другі – посередині, треті – біля корми, штовхаючи (її) жердинами, і проходять цей перший поріг по згину біля берега річки з надзвичайною обережністю. Коли вони проминуть цей поріг, то знову, забравши з берега інших (людей), відпливають і проходять до іншого порога».

Кипить і клекоче, і вирує вода. Піняться білі гриви хвиль. Там і тут височать чорні скелі. Розбившись об них, шаленіє вода, бо, здається, що вся ріка вирує-клекаче. Гуркіт навколо такий, що й людських голосів не чути. Половина екіпажу виходить на берег, готують котки. Доки одні перетягують човни, інші пильно пасуть сторожкими поглядами степи – будь-якої миті можуть наскочити печеніги... Пороги і кам'яні забари, де нуртує вода – там легко знайти свій кінець. І такого шляху – шість тисяч кроків.

Трудний і смертельно небезпечний шлях. Але, слава богам, один за одним залишаються позаду пороги: Кодацький, Сурський, Лоханський (вода там клекоче-кипить, як у лохані); Будило, Лишний, Звонецький... І ось він – найбільший і найстрашніший – Ненаситець. Скільки загинуло суден і люду біля цього зажерливого Ненаситця! Це там обірвалося й життя київського князя Святослава Ігоровича. Чавунна плита, що сповіщає про ту подію, встановлена на площі села Нікольське: «972 року біля Дніпрох порогів у нерівному бою з печенігами загинув витязь – князь Святослав Ігорович».

Тоді князеві виповнилося всього лише двадцять вісім років.

І так всі шість тисяч кроків шляху порожистим Дніпром.

Хоча, якщо вже бути точним (без поетичних порівнянь, а за наукою), то Дніпровські пороги – виходи гранітів, гнейсів та інших порід Українського щита в руслі Дніпра між Дніпропетровськом і Запоріжжям, тягнуться впродовж 65 кілометрів! Це довжина порожистої частини Дніпра. А ще ж були 60 менших виходів кристалічних порід, які дістали назву «забари». Перепад води становив близько 31 м, ширина русла – від 380 до 960 м. З-поміж порогів існував природний козацький хід, по якому з великою небезпекою могли пропливати невеликі судна. Лише зі спорудженням Дніпрогесу судноплавний шлюз у його греблі забезпечив проходження через порожисту частину Дніпра значних за розмірами суден.

Після порогів вже вільніше можна було пливати Дніпром – до острова Хортиці, козацького гнізда на Дніпрі – то найбільший острів на всьому Славутичу.

Від Хортиці до гирла Дніпра – 270 кілометрів. Ріка глибшає, розступаються береги, водна широчінь чи не до самого обрію. Ось і Нікополь, місто перемоги, де колись знаходилась Микитинська Січ, і де року 1648 Богдан Хмельницький був обраний гетьманом України.

Ось уже й гирло річки Чортмлик, де колись стояла Стара Січ і де запорожці на чолі з кошовим Іваном Сірком писали знаменитого листа турецькому султану Магомету IV, який вимагав покоритися йому – «непереможному лицареві».

А потім – острів Березань – один з південних форпостів Київської Русі. Тут востаннє перевіряються рангоути, підтягується такелаж, наладнуються вітрила... За Березанню – відкрите море, що дихає солоним вітром. Лодійна флотилія йде каботажом уздовж західних берегів Руського моря. Попереду за далями, за туманами, за морськими штормами, – Візантія. І, як писав імператор Костянтин Багрянородний, закінчується їхній мученицький, небезпечний, важкопрохідний і тяжкий шлях».

Ось такий він, водний шлях (морський і річковий) з Балтійського моря (варяги) через Східну Європу у Візантію (греки). Один з водних шляхів експансії варягів (із району проживання – узбережжя Балтійського моря) на південь.

Зі Скандинавії вивозили залізо-сирець, амбру, моржову кістку, вироби з китової шкіри (корабельні канати та інше), зброю, художні вироби, а також речі, награвовані вікінгами в Західній Європі (французькі вина, ювелірні вироби та коштовності, шовкові та оксамитові тканини, срібне начиння), з Візантії – вина, прянощі, ювелірні та скляні вироби, коштовні тканини, ікони, книги тощо; з Прибалтики – бурштин, з Північної Русі (Новгорода) – «м'яке золото» (хутра соболів, куниць, видр, бобрів та ін.), ляльні тканини, ліс, мед, віск, карбоване і керамічне начиння, зброю, шкіру, смолу; з Південної Русі (Києва) – хліб, різні ремісницькі та художні вироби, срібло в монетах тощо.

Найбільше значення шлях мав у X – першій третині XI ст., себто в часи князювання Святослава Ігоровича і Володимира Святославича.

Спочатку цей шлях здебільшого використовували варяги для грабіжницьких набігів на більш розвинуті міста і країни Європи, а також у Візантію, а згодом він став важливим торговим маршрутом між Скандинавією, Руссю, Північною Європою, багатою Візантією та Сходом.

Скандинави для торгового плавання використовували судна типу невеликих кноррів, а згодом – шнекери (новгородці називали їх шнеками). Такі кораблі могли підніматися по ріках до Новгорода, де частина товарів продавалась, частина купувалась, а всі вантажі перевантажувалися на дрібніші судна, придатні для плавання по невеликих руських ріках і річках.

Русичі пристосували для плавання по річках і морях так звані лодії. Існували й інші кораблі – насади, скедини, буси і шитики. Здебільшого, це однодеревки на 30–40 чоловік, вони діставалися Дніпром до Києва, де їх переобладнували, завантажували і відправляли далі вниз по річці. Пройшовши пороги, на Хортиці чи Березані, лодії оснащувалися вітрилами для плавання Чорним морем. Кермували кораблем (часто вони називалися просто «наус», себто корабель) під керівництвом людей особливої професії: по-варязькому їх називали штурманами, по-слов'янському – кормчими, корщиками, а по-грецькому – кібернетами.

Полоцьке князівство, яке було на водному шляху із варяг у греки, жило з цього і мало значні прибутки, адже брало данину з кожного судна, що пропливало Західною Двіною, прямуючи до верхів'я Дніпра, щоб потім повернути на південь.

Дещо мало і Новгородське князівство, особливо на відрізку шляху – Балтійське море – Смоленськ та Новгород, і навіть постійно намагалося перехопити прибуток ще й Полоцького князівства, що було для Новгорода значним суперником. Але господарями обидва князівства були лише від Балтійського моря і до Києва – далі були володіння великого Київського князя. І Рогволод, і Володимир багнули зібрати до своїх рук увесь шлях «Із варяг у греки».

Землі полочан простілялися по обох берегах Західної Двіни далеко від Полоцька, аж до самого Балтійського моря, і межували на південному сході зі смоленськими кривичами, на півночі і сході – з ізборськими кривичами та ільменськими словенами, на заході – з балтами, на півдні – з дреговичами.

У «Повісті врем'яних літ» стверджується, що кривичі походять від полочан. Їхніми значними центрами були Полоцьк, Вітебськ, Лукомль, Ізяслав, Усвяті, Копись, Мінськ, Орша, Друцьк, Логойськ.

Останнім племінним князем кривичів, як вважається, був Рогволод, якого разом із синами убив новгородський князь Володимир Святославич. Сталося це року 980-го, 1036 роки тому. І головною причиною його наглої загибелі негадано стала вона, Рогнеда, єдина і любя його донька.

Це наче про доню князя Рогволода через тисячу з гаком років складуть щиру, сердечну пісню (М. Свидюк та О. Кононенко – «Доня моя, донечка»).

Вона теж для Рогволода була «дівчинка-перлинка, золота краплинка і весела росинка» та «літо сонячне» – так батько-князь любив свою маленьку княгиню:

Моє сонце, моє небо, моя донечка,
Моя радість, моя втіха, моя доленька.
Зустрічають тата крильця-ручєнята,
Зорі-очєнята, очєнята-зорі,
І немає на землі ні біди, ні горя...

Але князеві Рогволоду тисячу з гаком літ тому біду і горе принесла саме його любя донечка.

Сьогодні Полоцьк – місто обласного підпорядкування Вітебської області Білорусі на Західній Двіні.

Ми говоритимемо про Полоцьк – центр племінного об'єднання, що вперше згадується в літописі під 862 роком. У ті роки й пізніші полоцькі князі вели затяту боротьбу з київськими князями – доки й не зазнали нищівної поразки за Володимира Святославича. Новгородець налетів коршаком і вихопив знеславлену княжну з батькового гнізда...

І коли сьогодні часом лунає пісня «Доня моя, донечка», то здається мені, що це пісня про нього, про князя Рогволода та його доню Рогнеду.

Моє щастя, моє серце, моя донечка,
Моя лада, моя лєля, моя доленька...

Тяжкою виявилась доля полоцького князя...

5

Полоцький князь Рогволод...

Хто він, якого роду-народу?

І звідки в нього ім'я (вельми, до речі, рідкісні мовби «не тутешні»)? Скандинавське чи, може, сло- в'янське?

Існують дві версії щодо того, звідки він і якої етнічної приналежності – свій чи варяг, яких у ті часи було чимало на Русі, особливо в дружинах київських князів. Перша – Рогволод (зустрічається й форма Рогволд) «із замор'я», скандинав, друга – свій. Себто слов'янин. Може, й кривич.

Одні дослідники переконані: Рогволод належав до знатного скандинавського роду. Мати його теж, очевидно, належала до знаті (себто рід давній і знатний), інакше Рогнеда не могла б звинуватити Володимира в «низькому походженні». Та ще й поводитись гоноровито і зверхньо, величаючи його «робичичем».

За однією з гіпотез, батько Рогнеди, князь Рогволод, був запрошений в Полоцьк на княжіння, згідно з іншою – син полоцької княгині Предслави, який після смерті матері прийняв князювання, повернувшись у вотчину «із замор'я», де якийсь час перебував.

А може (гадають інші дослідники), Рогволод прибув у слов'янські землі разом з Рюриком і отримав в управління містечко, що стояло на важливому торговому шляху з Прибалтики до Чорного моря. Сиріч – «Із варяг у греки». Сам він не міг бути засновником Полоцька, оскільки тоді місто було б назване на його честь, а не за назвою річки Полота. До початку 80-х років Рогволод був, очевидно, відомим і багатим князем, тому київський князь Ярополк та новгородський Володимир і забагли з ним породичатися. А багатства йому приносили контроль над шляхом «Із варяг у греки».

Тож полоцького князя називали ще Хапуном. Є така в слов'янській міфології істота – невідома й невидима – викрадач людей. Оскільки вона не мічена, тож боялися Хапуна мають усі. Рогволод же – тому його так і прозвали – теж хапав. Тільки не людей, а добро з торгових суден, які пропливали Двіною повз Полоцька, прямуючи на Низ – тож його князівство було не бідним, а дочка Рогволода – Рогнеда – княжна зі щедрим приданим.

Отож, стверджують інші дослідники, Рогволод належав до знатного роду варязьких князів, які осіли в слов'янських краях або заснували свої князівства в тих місцях, де проходили важливі торгові шляхи. Батька Рогнеди навіть порівнюють з князем Туром, який нібито заснував Туров. На їхню думку, імена Рогволод та Рогнеда – вочевидь скандинавського походження, а тому, мовляв, полоцький князь належав до династії норвезьких Інґлінгів.

У джерелах немає даних про те, як Рогволод став правителем Полоцького князівства.

Інші ж не менш авторитетні історики запевняють: в останній третині X століття Рогволод був одним із найвпливовіших князів Давньої Русі (себто був таки слов'янином, швидше всього, кривичем), про якого літописи повідомляють, що він «держашю и владеюшю и княжашю Полотьскою землею».

Сучасні ж дослідники встановили: ім'я «Рогволод» – суто слов'янське, двоскладове, на зразок слов'янського імені «Володимир». І означає воно «володар рогу». Тобто мису. Давній Полоцьк справді виник на крутому вигині (завороті, коліні) річки Полоти, неподалік від місця впадіння її в Західну Двіну. Прадавнє городище за формою своєю нагадує ріг: заворот широкою дугою крутими схилами прикривав його з трьох боків. Ось на цьому місці-розі і народилася дочка князя «имяше свою волость в Полотьске» – Рогнеда.

Полоцька земля, якою як спадком володів Рогволод, знаходилась посередині між Київським та Новгородським князівством – володіннями Ярополка і Володимира. Нею, як уже мовилося, проходила торгова артерія, життєво необхідна як для північно-західних, так і для пів-

денних областей Древньої Русі. І Рогволод був господарем, повелителем і владарем тієї золотої середини, і справді почувався князем. Навіть великим. І міг на інших ще й покрикувати, погрожуючи, на випадок чого, перекрити їм шлях із варяг у греки. А відтак був не лише впливовим, а й багатим.

6

«В історії кожного народу є чимало великих імен. І серед них чимало жіночих. Часом саме з жінки і починається історія нації. Колись у містечку Полоцьку княжив князь Рогволод, він був відважним і дужим правителем. У Рогволода було два сини і дочка. Дочку звали Рогнедою (що в перекладі зі скандинавської це ім'я означає: «та, що оберігається богами»). Вона була дуже гарною. Легенда стверджує, що полоцька князівна славилась своєю вродою. Та все ж не стільки краса Рогнеди, скільки політичні вигоди союзу з нею вабили в Полоцьк сватів із Києва та Новгороду» (з Інтернет-видання).

Рогнеда Рогволодівна (давньоруське Рогънеда або Рогньдь), також Горислава, в хрещенні Анастасія (близько 960 – близько 1000) – княгиня полоцька, дочка князя Рогволода, одна з дружин великого князя Київського Володимира Святославича, мати князя полоцького Ізяслава Володимировича – родоначальника династії Ізяславичів Полоцьких, великого князя Київського Ярослава Володимировича і першого князя волинського Всеволода Володимировича – згідно з «Повістю врем'яних літ».

Жила в Полоцьку разом з батьком – князем Рогволодом і не названими в літописі по іменах матір'ю і братами. Що ж до їхнього батька і чоловіка, князя Рогволода, то сказано, що він «прийшов з-за моря і тримав владу свою в Полоцьку». А – з-за моря, виходить із Скандинавії? Ім'я Рогнеди теж деякі дослідники вважають скандинавським, і буцімто означає воно «ніжна владою, народжена для влади».

Нині Рогніда – цілком українське, тільки й того, що запозичене зі староскандинавської. Зменшувальні форми: Рона, Ронка, Ронечка, Ронюся (це за словником-довідником «Власні імена людей», Київ, 1996).

З цього приводу – принагідна оповідка з життя.

Так от. Я вже не пригадую, який це був рік (я тоді ходив, здається, у п'ятий клас звичайної сільської школи), і я вперше почув до того незнайоме мені слівце «кредо». Ще гаразд не знаючи значення, раз по раз вживав його – до місця чи не до місця, аби лишень показати, що я знаю навіть таке, чого в нашому класі навіть відмінники не знають.

А треба сказати, що саме тоді в нашому класі з'явилася новенька дівчина з незвичайним для наших полтавських країв ім'ям Рогнеда. Що воно означало – того, звісно ж, ніхто з нас, школярів, не відав. (Батька тієї дівчини перевели в наш колгосп агрономом, так та дівчина Рогнеда – чи Роня – й з'явилася в нашому селі і, зокрема, в моєму п'ятому «а» класі.)

Незнане ім'я мене не злякало, ба, я навіть закохався у новеньку (я вже тоді постійно закохувався – про це в моїй повісті «Віталька + Галя, або Повість про перше кохання»).

Оскільки я вже тоді писав щось таке, що називав його віршами і навіть оте «щось» подавав у стінну газету нашого класу, тож, маючи деякий, так би мовити, досвід у галузі віршування, я склав експромт про новеньку та про те, що вона мені сподобалась (щоби дізналась, яку я їй честь виявив!). А складаючи експромт, сміливо вліпив туди слівце «кредо», що саме тоді його вперше почув). Бо воно ловко римувалося з ім'ям полочанки. Ось той «шедевр»:

Ти – моє кредо,
Дорога Рогнедо.
Хоча й без кредо,
Ти мені все одно дорога,
Рогнедо!

Не геніально, звісно, але мені, як авторові, подобалось.

Зізнаюсь, мені тоді все подобалось, що виходило з-під мого невгамовного пера, а це доказ, що я тоді був поетом, який згодом невідь-чому перелаштувався на прозаїка. Був певний: нашій новенькій дівчинці з незбагненим ім'ям Рогнеда мій шедевр не просто сподобається – він її підкорить!

Може б, воно так і склалося, але все зіпсували мої однокласники. Вони повсюдно почали кепкувати з отого мого «кредо – Рогнедо» – мабуть, із заздрощів.

Отож я ще якось терпів. А ось Рогнеда... Коли її почали називати слівцем «кредо», до речі, їй теж незнайомим («А де це наше кредо, чому воно сьогодні до школи не прийшло?»). Рогнеда кинулась на мене (о, яка невдячна доля поета!) з кулаками. Ще й вигукувала мало не зі сльозами на очах:

– Та я тобі... я тобі всю пику роздеру! (пхе, вона, виявляється, зовсім не поетична...) – Кредо! – розійшлась не на жарт. – Сам ти... кредо!

Звісно ж після цього у нас нічого не вийшло. Але я звідтоді на все життя запам'ятав це рідкісне і – ніде правди діти, – гарне ім'я. Але коли згадую його, то мовби чую далекий-далекій дитячо-дівочий вереск:

– Сам ти... кредо!

7

Рогволод, коли бував у настрої (а він завжди бував лагідний до дочки), казав, позиркуючи на неї:

– Дщер моя – не для першого стрічного, який притьмом вирішив: а дай-но я посватаюсь до дочки Рогволода... Е, ні. Вона достойна лише великого Київського князя, володаря Русі. А як не трапиться в Києві підходящого, віддам її у замор'я. Або за ромея знатного чи хоча б за варяга, бо серед нашого люду – кривичів, рівного їй немає...

– А мурома...

– Ой, про що ви! За мурому я віддам хіба що свою служницю...

Рогнеда таки була зваблива. Хоча... Хто його знає, хто достеменно скаже, чи була вона красунею писаною? Про яку кажуть: така, що ні словами передати, ні пером описати. Але Рогнеді – от уже вдалася така! – і цього було замало. Знала, що гарна, що зводить парубокство з розуму, але хотіла стати ще гарнішою і чарівнішою. Тож переймалася собою та своєю вродою-красою. Все інше їй в ті літа мало цікавило. Щоби стати ще звабливішою, потай пила якесь зілля, настояне на якійсь, «непорочній» воді, намагалась не зіпсувати личка свого, чорнобрового й біленького, під спекотним сонцем та суховійними вітрами; слухалася порад різних «ведунок», чаклунок (деякі прибивались до княжни аж із Новгороду), обіцяючи зробити княжну «чарівниченькою», за якою сохнутимуть всі чоловіки на світі білому. І навіть купали її в якомусь незвичайному молоці – від корів, у яких на лобі була зірочка.

А ще Рогнеда, як і її подруги, здійснювала обряд очищення водою. В ніч на Івана Купала Рогнеда тричі зачерпувала води і варила в ній зілля тирлич, що буцімто давало красу. Тоді купалася в діжці з тією водою, у якій були настояні ще й любисток, рута-м'ята, й барвінок (щоби довго жити), чорнобривці (щоби завжди була чорнобровою, і брови не злиняли ніколи), калину (щоби бути завжди красною, себто гарною)...

Вранці ні світ ні зоря, як на сході ще тільки-но починала рожевіти перша пасмуга на небі, ходила до криниці вмити личко і тіло біле «зоряною» водою. Таку воду треба було набирати з криниці до сходу сонця, доки вона ніким ще не збовтана, не скаламучена і не почата. Усю ніч у криницю заглядали зорі, надаючи воді чарівної сили.

Прийшовши до криниці, треба було спочатку привітати богиню живої води, кажучи: «З добрим ранком, свята і непорочна вода Божа, вода жива! З добрим днем, сонячним і гожим, світла водиця і земля Уляночка!»

А тоді набрати відро непочатої «зоряної» води і не лише вмитися нею, а й вилити на себе повне відро. А для цього треба було роздягтися і ходити оголеною біля криниці...

Рогнеда роздягалася, розпускала своє довге і пишне руське волосся по плечах, виливала на себе відро «зоряної» води, і аж верещала від задоволення (вода була з ночі таки студена).

Жінки пильнували своїх чоловіків, щоб, не дай-бо побачать голу княжну... Навіть парубків матері не пускали, аби не присох за княжною – пограється та й кине, а парубок за нею гине...

Отож слава про красу Рогнеди рознеслася далеко округ Полоцька і до Новгороду дійшла. Навіть до самого стольного Києва. Є, мовляв, у Полоцьку княжна небесної краси.

Але дівчина була гордовитою і холодною. Не йшла, а пливла лебідкою – висока, струнка, гордо несучи свою гарну голівку.

До неї сватались та сватались – кілька разів би вже могла заміж вийти. Траплялися серед женихів і вельми достойні, але... Все дарма. Жоден примхливий красуні не припав до душі – всі отримували відмову. І ніхто не міг збагнути: кого чи чого, якої ще трясці їй треба?

– Ой, дочко моя... – іноді зітхала мати. – Кого ти чекаєш? Королевича на білому коні чи на лодії, що прискаче, прилине до тебе із замор'я? Облиш. Це всього лише дівочі мрії – я

теж про таке замолоду мріяла. А хто перебирає, той може залишитися без пари. Або такого діждеться, що вмиється гіркими сльозами – солодкими вони не бувають. Навіть у таких красунь, як ти, дочко. Дивись, аби не накликала Змія-Горинича чи ще якогось Зміулана, будь він неладний! Викраде тебе і триматиме в печері, де в нього руські полонянки знемагають – хто тебе виручить?

– Добрий молодець.

– Ой, дочко, то в казках такі молодці з'являються, а в житті... Тож дивись, аби не викрала тебе якась зміюка...

І як у воду дивилася добра її матінка, колись теж силоміць віддана за Рогволода – через красу свою. Такої пари, од якої матінка застерігала Рогнеду, Рогнеда й діждалась.

І хоч у давніх літописах досить чимало тих чи тих свідчень про Рогнеду, але так ніхто з істориків і не створив історичний портрет її, не спромігся реконструювати її біографію. Навіть відомі історики Карамзін та Соловйов приділили їй у своїх працях небагато. Більше про неї писано в сучасних працях про Полоцьке князівство і в монографіях про Древню Русь. Але звернули увагу (досліджуючи мініатюри Радзивіллового літопису), що Рогнеда зображена всюди в особливій шапці, що підкреслює її походження. Згодом у такій шапці буде зображено її правнука Веслава Брячиславича, який проголосить Полоцьке князівство самостійним. З цього було зроблено висновок: полоцькі князі вважали Рогнеду своєю родоначальницею. Але чому не князя Рогволода, який на таке зі своїми титулами мав більше прав?

Жодній іншій жінці не присвятили дослідники стільки сторінок, як полоцькій княгині Рогнеді. Історики сходяться в одному: знатне походження, могутнє становище і багатство батька, яскрава зовнішність, незнищенна життєрадісність і пристрасть чарівної Рогнеди – все, здавалось, обіцяло їй любов, обожнювання і щастя. Але ці надії рухнули водномить, коли Рогнеда опинилася в потоці бурхливих подій та суперництва двох рідних братів – Ярополка і Володимира Святославичів.

У ті часи батько Рогнеди був одним із найвпливовіших князів Древньої Русі, і, здавалось, ні йому, ні сімейству його, що загине разом з ним, ні чарівній доньці його ніщо не могло загрожувати нещастям та загибеллю. Але благополуччя Рогволода тоді було примарним, смертельна небезпека нависла над ним, над його сімейством та князівством, а коли старий князь це збагне – вже буде пізно.

Як уже мовилося, Полоцьке князівство знаходилося посередині шляху із варяг у греки, між Новгородським князівством з півночі і Київським з півдня, і ті князівства, зчепившись між собою, і прикінчать Полоцьке. Власне, пришвидшить загибель Полоцька і батька-матері та братів своїх, а себе прирече на ганьбу саме Рогнеда. Коли виклично-гордо відмовить у жениханні Володимиру, ще й назве його зневажливо «сином рабині»... Таких образ Володимир не прощав нікому.

І до неслави й приниження самої Рогнеди залишалися лічені дні...

8

Сват – людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися, сватає обрану особу, заодно – він же староста у весільному обряді.

Сватом у князя Володимира був його найближчий радник-воєвода і родич Добриня. Саме він прибув до Полоцька сватати за свого князя дочку князя Рогволода.

Добриня почав упевнено і коротко, як про щось уже наперед вирішене:

– Бути нам сватами, князю! У тебе, Рогволоде, княгиня, у мене – жених, князь. От вони й пара. Згоджуйся-но швидше, покість я не передумав та не повернув голоблі до іншої дівки на виданні.

Засміявся, і сміх його був схожий на іржання коня.

Свати мають бути велемовними і за словами та приповідками до кишені не лазити, як ото сват у драмі Т. Шевченка «Назар Стодоля». Щоби умів цікаво оповідь мережити, слухаєш – заслухаєшся. А таким, як сват новгородського князя Володимира не був – слова він підбирав і одне до одного ліпив довго і трудно. Зрештою, він воєвода, старший над дружиною, то сказав по-простому, як рубав мечем:

– Твоя дочка моему князеві люба. Віддавай за нього та й породичаємось. Що ж тут довго думати, не коня в тебе купую чи на іншого міняю. Я не звик довго теревенити. Оженим мого князя на твоїй княгині, і Новгородське та Полоцьке князівства породичаються і стануть за одне. Отоді ми усім хіба ж таке покажемо!

А Рогволод раптом наче іншої заспівав:

– Спізвився ти, Добриня! Дщер моя, княжна Рогнеда, Ярополкові дала свою згоду, чи то пак його старостів рушниками пов'язала.

– А м-мені, отже, – почав загрозово підніматися з лави Добриня, – гарбуза? І князеві моему?

– А що я вдію, як ти, Добриня, той... спізвився. Зі своїм княжичем. Мабуть, довго думали у своєму Новгороді? А хто довго думає, той завсігди позаду плентається... Рогніда, дщер моя, вродлива дівича – кращої за неї у всьому князівстві не знайти, – вже засватана. За отого Ярополка, на якого ти збираєшся походом іти. Я людей від нього жду, щоби Рогнеду свою до нього в Київ відправити.

Рогволод ніби все знав про Володимира (він його вперто величав не князем, яким той уже був у Новгороді, а таким собі... княжичем), але хотів з отих двох – Володимир – Ярополк (обидва ж Святославичі) не прогадавши, вибрати найнадійнішого, з ким потім можна буде владарювати на шляху «Із варяг у греки».

Послані в Новгород вивідники з гострими очима і таким же слухом, здається, все розвідали, а повернувшись до Полоцька, в потаємній світлиці княжого терема доповідали Рогволоду:

– Коли отець його, князь Святослав, пішов у свій останній заморський похід на Болгарію – далась вона йому! – то призначив Володимира князем у Новгород, бо новгородці просили об тім. («Не пришлеш, – казали, – князя, то ми самі його собі знайдемо».)

А як воно все там виникло, як той Новгород з'явився, про те Нестор розповість у своїй «Повісті вре-м'яних літ»:

«В літо 6367 [859]. Із замор'я прийшли варяги і брали данину на Чуді, і на Словінах, і на Мері, і на Весі, [і на] Кривичах; а козари брали на Полянах, і на Сіверах, і на В'ятичах, брали по білі і вівериці від диму.

В літо 6368 [860]. В літо 6369 [861].

В літо 6370-го [862].

І прогнали варягів за море,
І не дали їм дані,
І почали самі в себе володіти;
І не було в них правди,
І повстав рід на рід,
І були усобиці в них,
І самі між собою воювати почали.
І сказали: «Пошукаємо самі в себе князя,
І щоб володів нами,
І судив по ряду, по праву».
І пішли за море до варягів, до русі,
І звалися-бо ті варяги русь.
Інші так само зовуться свеї.
Інші – урмани, аньгляне,
Інші – готи, – от так і ці [прозивалися русь].
І сказали русь, чудь, словени, кривичі і весь:
«Земля наша велика і багата,
А наряду нема в ній;
Ідіть княжити і володіти нами».
І зібралися три брати з родами своїми,
І взяли з собою всю русь,
І прийшли найперше до словінів,
І поставили город Ладогу,
І сів найстарший, Рюрик, в Ладозі,
А другий, Синеус, – на Біліозері,
А третій, Трувор, – в Ізборську.
І од тих варягів прозвалась земля Руською.
І як минуло два роки, помер Синеус
І брат його Трувор...
І прийняв Рюрик всю владу один;
І прийшов до Ільмера,
І поставив город над Волховом,
І назвав його Новгород,
І сів тут княжити,
І роздавав мужам своїм волості,
І город ставив, тому – Полтеск, тому Ростов, другому – Білоозеро.
І в тих городах варяги були нахідники,
А перші посельці в Новгороді – словени.
А в Полоцьку – кривичі, в Ростові – меряни, на Біліозері – весь,
на Муромі – мурома,
І всіма ними володів Рюрик.
І було у нього двоє мужів не його племені,
Але бояри – Аскольд і Дір.
І відпросилися вони до Цареграда з родом своїм.
І пішли по Дніпру,
І, йдучи мимо, уздірили на горі город
І запитали кажучи: «Чий се город?»
І відповіли вони: «Було три брати, Кий, Щек, Хорив,
І поставили вони город цей,

І згинули. А ми роду їхнього, сидимо тут
І платимо данину козарам».
І осталися Аскольд і Дір в городі цьому,
І багато варягів зібрали
І почали володіти польською землею.
А Рюрик княжив у Новгороді».

Вже відзначили 1150-ліття Новгорода (офіційною датою заснування міста вважається 859-й рік). Як тільки місто не звалося за ці одинадцять з половиною століть: Старий город, Новий город, Новгород (до 1999-го року) потім урочисто-піднесено – Великий Новгород (його сьогодення офіційна назва). А ще ж була Новгородська республіка (ліквідована московським царем Іваном III в 1478 році), за незалежності місто врочисто і з великою повагою називалося (хоч шапку при цьому знімай та в пояс кланяйся): Господин Великий Новгород. (У скандинавських сагах це – Хольмгард.)

Сьогодні про Новгород пишуть, що це – місце покликання літописного Рюрика та зародження руської державності. Мабуть, так воно і є.

Край той здавна називали Новгородською землею, або ще – Новгородською Руссю. Особливістю Новгорода є те, що він завжди був і залишається розділеним на дві частини – Торгову і Софійську сторону, кордоном між якими є ріка Волхов.

Раніше це було не просто поділом географічного характеру, суперництво жителів Торгової і Софійської сторін нерідко призводило до сутичок на мосту через ріку. Середньовічне місто склалося на місці значно ранішніх поселень біля джерел Волхова та Ільменя.

У VIII ст. це був центр кількох поселень Приільмення, з IX – XII ст. столиця, а потім друге за значущістю після Києва місто, центр Новгородської республіки, що була підкорена Московським князівством у 1478 році.

В давнину на місці Новгорода було «старе місто» ільменських слов'ян.

За Іпатіївським літописом «Словене же седоша около озера Илмера и прозвалася своим именем и сделаша город и нарекоша Новгород».

Новгородський (не датований) літопис:

«Во времена же Киева и Щека и Хорива новгородстии людие, рекомии Словени и Кривици, и Меря: Словене свою волость имели, а Кривици свою, а Мере свою, каждо своимь родомь владяше...»

Край був глухим, лісистим – хащі майже непрохідні, всюди болота... А в болоті звісно хто живе – дідько.

Володимир, хоч і носив батькове ім'я Святославич, але не належав до шлюбних дітей Святослава – був бастардом, байстрюком. Незаконнонародженим. Так би мовити, сином друтого гатунку (першого були Ярополк та Олег). А будучи незаконним нащадком, гостро переживав з цього приводу вже змалку.

Та й потрапив він князем до Новгорода тільки тому, що законнонароджені сини Святослава Ярополк та Олег зневажали якийсь там загублений в лісових хащах і болотах Новгород, для них було образливим погодитись на якесь там князювання на півночі Русі, серед комарів та ведмедів – довелось погоджуватися Володимирі. А що він мав робити?

За все тим же Нестором, до Києва «прийшли новгородці, просячи собі князя, «Якщо не підете до нас, то самі добудемо собі князя». І мовив їм Святослав: «А хто б пішов до вас?» І відмовились Ярополк та Олег (законні сини). І порадив Добриня: «Просіть Володимира!» Володимир же був від Малуші, ключниці Ольжиної. Малуша ж була сестрою Добрині, батьком їм був Малк Любечанин, і доводився Добриня дядьком Володимирові. І сказали новгородці Святославу: «Дай нам Володимира!» Він же відповів: «Ось він вам!»

Слова ці записані до «Повісті врем'яних літ» за 970 роком.

«Володимир не був рівнею своїм братам Ярополкові й Олегу, народженим від Святославової княгині, невідомої нам із джерел на ім'я. Певно, незважаючи на юний вік – навряд чи йому 970 р. було більше десяти літ, – княжич відчував свою неповноцінність у порівнянні з братами. А можливо, й несправедливість долі чи язичницьких богів – хіба він винен, що його мати не живе в князівських палатах у Києві? Мабуть, уже тоді в дитячому серці Володимира народилося бажання довести і батькові, і братам, і всьому світові, що він народжений князувати й сидіти на київському золотому престолі... Втім, ніхто не знає і вже не дізнається про мрії та сподівання малого княжича, що сидів у теремі на березі похмурого озера Ільмень за спиною багатомудрого дядька Добрині й кількох десятків батькових дружинників. І сидів він у Новгороді довгих сім років» (М. Ф. Котляр).

Володимир-отроку тоді виповнилося 9 годочків. А тому в Новгороді середульший синок Святослава зростав та ума набирився, а Новгородом правив дядько його Добриня, зело мудрий і хитрий. Гідний брат його матері Малуші... І все б нічого, аж доки Ярополк, який став великим Київським князем, та не вбив свого меншого брата Олега, князя древлянського, який буцімто перестав йому коритися і дань платити, Володимир, злякавшись, що й із ним буде так вчинено (а війська тоді достатнього, щоби з Ярополком на прю стати, не мав), тож ноги в руки і втік у замор'я. Казали, буцімто в Швеції при королівському дворі пригрівся. І був там аж два роки разом із дядьком своїм Добринею, а в Новгороді правили тоді посадники Ярополка, який ті два роки був одноосібним правителем Русі з осідком у Києві. Та ось Добриня в замор'ї тім назбирав та понаймав варягів, зробив з них добре військо і через два роки він та небіж його Володимир повернулися до Новгорода, вигнали з нього посадників Ярополка, а самому Ярополку пригрозили: «Володимир іде на тебе, готуйся з ним битися!» Так Володимир чинив, щоби потім не пасталакали, що він потаємно напав на брата... І став Володимир знову княжити у Новгороді. Правда, не так він, як дядько його Добриня – сім років загалом правив він у Новгороді від імені свого племінника... А коли вони повернулися із замор'я, Володимир було тоді вісімнадцять годочків...

– Але ж він отрок ще, юнець босогубий, бо й вусів ще не має, – скривився Рогволод. – І він до моєї дщери в женихи набивається, а до мене в зяті? Добриню свого у свати оприділив. Все Добриня та Добриня. Послухайте, мужі мої, а хто він такий? Князем вроді Володимир, а князює насправді Добриня. Гм...

Думав-думав і сказав:

– А повідайте-но мені, хто ж такий сей Добриня, хто він за їден? Судячи з усього, це старий хитрий лис із замашками вовка. І доки він з князем, Володимира не так просто взяти...

Згодом він буде оспіваний у билинах київського циклу, як великий богатир Добриня Никитич.

Бо прообразом билинного героя став саме він, дядько Володимира, збірним образом одного з найзнаменитіших руських воїв, таким, як Ілля Муромець, і наймолодший у цій трійці – Альоша Попович.

В енциклопедіях нині про нього пишуть: богатир, один з героїв руського билинного епосу. Звідтоді билиці і небилиці, правда і міфи-легенди та передання поєдналися-переплелися. І де реальність, а де народна фантазія – хто тепер розбере? Добриня разом з Іллею Муромцем (до речі, похований у Києві, в Києво-Печерській лаврі) та Альошею Поповичем охороняли Руську землю. Коли Володимир стане великим князем Київським, та ще й Красним Сонечком, Добриня житиме при ньому в Києві як другий після Ілька Муромця богатир Київської Русі...

Перш за все він – воїн (у деяких текстах згадується його княже походження). З усіх богатирів він найближчий до Володимира, завжди виконує його доручення: сватає за нього наречену, збирає данину, захищає Київ і Русь.

Ще й бореться зі змієм, страховищем Давньої Русі, Гориничем. Боротьба зі зміїним поріддям для нього почалася рано, коли він, будучи «молоденьким Добринюшкою Микитинцем на доброму коні в чисте поле став наїжджати... малих змієнят потоптувати...» «Для здійснення головного подвигу він подався до «Пучай-річки», де кубло Горинича було. (Під Пучай-річкою мається на увазі київська прадавня річка Почайна.) Незважаючи на застереження, він відважно забреде у воду, але як тільки він опинився посередині річки, миттєво прилетів Змій Горинич і почав... «Дождит дождем и сыплет огненными искрами» на богатира, який опинився у воді безоружним. Але Добриня, пірнувши раз-удруге, швидко опиняється на березі і, ставши на прю, «сокрушает Змея». Той упав на сиру землю. Добриня хоче повідрубувати «змеищу» глави, але змій вимолює пощаду. По доброті своїй Добриня милує його, а зміючище, пролітаючи над Києвом, викрадає улюблену племінницю Володимира – Забаву. Князь Володимир доручає Добрині звільнити її. Богатир досягає «нор змеиных», себто печер, спускається в них, звільняє Забаву і численні «полони руські». А заодно й топче «потомство зміїне», щоби на Русі більше змії не водилися...

І ще багато-багато інших подвигів здійснює билинний Добриня – богатир із богатирів, прообразом якого став дядько Володимира Добриня Никитич.

Але ці та інші подвиги будуть згодом, як Володимир утвердиться в Києві. І подвиги ті міфічного Добрині теж міфічні, а реальний Добриня, добрий дядько Володимира, поведе військо свого князя на Київ і допоможе Володимирові подолати Ярополка і зайняти стіл у граді Кия.

Але про ці подвиги Добрині батько Рогнеди вже не буде знати: Добриня, захопивши Полоцьк, виконає наказ юного тоді Володимира, і варязькі воїни з трьох боків проштрикнуть трьома мечами полоцького князя, піднімуть його на мечях, і він миттєво сконає... А Рогнеду Добриня оголосить рабинею, знущаючись з неї, гордої і пишної, а потім повезе як бранку до свого племінника Володимира у Новгород. Як найбільший трофей. Хоча більшим трофеєм для Володимира стане Полоцьке князівство, що він його приєднає до свого, Новгородського, і потім об'єднані раті – новгородську і полоцьку, поверженого тестя свого, Добриня поведе на Київ проти Ярополка...

9

Отож близько 980 року до п'ятнадцятилітньої полоцької княжни Рогнеди, що вже тоді славилася своєю вродою та багатством, посватались двоє, як-то кажуть, не безрідних: великий Київський князь Ярополк і його рідний брат по батькові – Володимир, тоді новгородський князь.

Рогнеда хутко зробила свій вибір:

«За Володимира не хочу, а за Ярополка – хочу!»

Надто була горда і примхливо-перебірлива. Відмову виходити за Володимира пояснила так:

«Не бажаю роззути робичича».

Як уже згадувалось, Володимира, хоч і від князя, але народила проста ключниця-рабиня. А відтак, Володимир, хоч і був по батькові княжич, але по матері все одно залишався сином рабині.

За тодішніми звичаями молода в першу ніч після весілля мала (на знак покірності перед мужем) роззути його перед тим, як вони ляжуть до ліжка. І цим молода підкреслювала свою залежність від молодого на все подальше шлюбне життя. А цього вже горда і примхливо-свавільна Рогнеда (а вона таки була слов'янкою, а не скандинавкою, бо тільки у слов'ян з давніх часів був звичай роззувати чоловіка в першу шлюбну ніч), так от Рогнеда не могла принизитись до того, щоби вона, княжна, та роззувала якогось там... робичича!

Древлянка Малуша не зі своєї волі опинилася в Києві і стала ключницею в княгині Ольги.

А случилось ось як.

Восени 944 року князь Ігор повів свою дружину до Древлянської землі збирати данину, так зване полюддя.

Зібравши данину (чималу, між іншим), князь відіслав її з частиною дружини до Києва, а сам з незначною купкою дружинників, що лишилися при ньому, повернувся до древлян і став вимагати нової данини! Пожадливість зіграла з Ігорем смертельний жарт. Древляни почали радитись з князем своїм Малом: «Якщо унадиться вовк до овець, – казали і мали рацію, – то викосить усю отару, поки не заб'ють його. Так і цей».

І вбили Ігоря. Щоб знав, як грабувати підданих.

Дружина Ігоря жорстоко помстилася древлянам за вбивство чоловіка. Стратила багатьох князів та вождів, а їхні сім'ї веліла пригнати до Києва яко рабів. Так і було вчинено. Наклав головою й головний древлянський князь Мал, а його сімейство теж потрапило в полон. Так у Києві опинилася Малуша, дочка князя Мала. Ользі вона чимось сподобалась. Та й княгиня-удова звернула увагу, що кмітлива Малуша не є простолюдинкою, а отже, знатна. І зробила її своєю ключницею. Малуша завідувала господарством, порядкувала над усіма слугами. Посада ключниці була вельми відповідальною в господарстві київських князів. Тож рабинею вона не була – на таку посаду Ольга рабиню не поставила б, – а була лише підневільною. Але не дуже печалилась тим, будучи од природи веселою та безжурною. Змалку, ще вдома в Іскоростені, її «крем'яшком» звали. Любила Малуша гратися в крем'яшки, себто гладенькі кругленькі камінці. Гралися так: один крем'яшок-камінець підкидали вгору, і щоби встигнути, доки він летить, підхопити решту в жменю. У Малуші це чудово виходило – тож її й прозвали «крем'яшком». Вона й була, як крем'яшок – маленька, кругленька, доладненька, круглолиця, міцненька. Завжди весела, завжди в доброму настрої, сміхотливо-дотепна.

За словом до кишені не лізла. Святослав, син Ігоря та Ольги, тоді ще юнак, і незчужся, як і закохався в матірину ключницю. І такі в них любові були... Святослав навіть зібрався було одружитися з Малушею – про те й матері сказав. Але княгиня Ольга й слухати не хотіла.

«Мій син, та щоб побрався з моєю ключницею? Не бувати цьому!»

А Малуша вже вагітною була, під серцем носила майбутнього великого князя Київського Володимира. У гніві великому («Як ти, син князя, посмів сплутатися з ключницею?..») Ольга вислала з Києва ключницю в село Будутину, там Малуша дитину народила. Там і минуть перші кілька літ малого Володимира. Тож коли його бабуся Ольга поверне нарешті до Києва Малушиного сінка, його ще довго дехто дражнитиме робичичем.

«Мій отець – князь!» – зі сльозами на очах затято вигукуватиме малий Володимирко, але...

Але мати його була полонянкою, тож так і прилипло звідтоді до Володимира: байстрюк. Незаконний син князя Святослава. Особливо тяжко цим його зранила полоцька княгиня Рогнеда, коли він посватався до неї.

Та хоча Володимир всім доказував, що ніякий він не син рабині, а мати його, Малуша, була древлянською княгинею, дочкою їхнього великого князя Мала. А батько його – великий Київський князь, то який же він робичич?..

Але брати його – Ярополк та Олег – як затялися: незаконний ти! І не рівня нам, хоч мовби ми й брати по батькові.

Звідтоді Володимир незлюбив своїх братів. А ті його теж. Хоч бабуся Ольга й забрала сина Малуші до Києва, в батьків терем.

Мати його, Малуша, залишилася в селі – їй було заборонено й потикатися до Києва.

Того дня (Володимир його добре запам'ятав) хлопчик з матір'ю грався в крем'яхи. Власне, Малуша вчила сина грати у крем'яхи. Малий Володимирко захоплювався грою, тож швидко її опанував. Підкинувши вгору камінець, доки він летів, устигав схопити в жменю крем'яшки, що лежали, і підхоплював на льоту той, що падав.

Малуша радо сміялася і хвалила сінка: молодець!

Аж тут вигулькнули невідь-звідки вершники, і в кожного при боці двосічний меч. І коні їхні баскі хропли зміями-гориничами – в Будутину їх послала княгиня Ольга, щоби забрали її онука.

Один з них, перехилившись з сідла, підхопив під пахви Володимирка, кинув його на сідло свого коня, і вони зникли так само швидко, як і з'явилися. А Малуша, отямившись, бігла й кричала:

«Верніть мені синочка! Краще мене візьміть!»

«Взяли того, кого нам велено взяти», – не обертаючись гукнув вершник, і вони зникли.

Малуша впала і забилася в риданнях...

Більше сина свого вона ніколи не побачить – княгиня Ольга заборонила їй навіть у Києві з'являтися, а варті наказала і близько колишню свою ключницю до княжих хоромів не підпускати.

«Вона виховає з нього робичича, – казала, – а я виховаю з Володимира майбутнього князя».

З Малушею, коли на неї коршаками налетівши, дружинники вихопили сина, стало творитися щось неладне. Зрання й до пізньої ночі вона никала по околицях села, заглядала під кожен кущик та все синочка свого шукала. І скаржилась, що він десь плаче.

«Чуєте? Це ж мій синочок плаче... До матінки своєї хоче, себто до мене. А княгиня Ольга йому лише бабуся...»

10

Святослав, ідучи на Дунай, не міг призначити своїм намісником у Києві ні Володимира, ні Олега, який був наймолодшим.

Перший був бастардом, незаконним нащадком, народженим від жінки, яка ніколи не була в шлюбі зі Святославом. І хоч Малуша походила з древлянського князівського роду, але була в княгині Ольги ключницею. Володимир, до всього ж, народжений був не в Києві, а в селі Будутине, куди розгнівана Ольга зіслала Малушу за її любов з Святославом.

До всього Володимир, народжений від ключниці, був ще й наймолодшим. А таких намісниками замість себе не ставили, віддаючи перевагу старшому синові. Як би склалася подальша доля юного Володимира, невідомо. Аж тут його запросили до себе новгородці.

Малко Любечанин – ймовірно, можновладець із Любеча. Уже згадувалась гіпотеза, за якою Малушу вважали князівною, дочкою древлянського князя Мала, якого було страчено 946 року під час придушення Ольгою повстання древлян.

Брат Малуші був найближчим сподвижником Святослава, а це теж вказує на знатність роду.

А Любеч – нині селище міського типу на Чернігівщині. Розташований на лівому березі Дніпра, вперше згадується в давньоруських літописах під роком 882-м. Був значним торговим центром і однією з фортець, яка захищала Київську Русь від нападів степових кочовиків.

«Найімовірніше, Володимир просидів би у малопочесному в ті роки новгородському князівському кріслі набагато довше: адже Ярополк і Олег були теж дуже молоді – перший мав на кілька років більше від Володимира, а другий був чи не молодшим від нього. 972 р. потрапив у влаштовану печенігами засідку й загинув їхній батько Святослав. Перед смертю він посадив своїм намісником у Києві старшого сина Ярополка. Коли батько наклав головою, той, природно, залишився сидіти на київському столі. Однак ні Олег, ні Володимир, ні бояри, ні народ зовсім не бачили в Ярополку справжнього великого князя, яким був видатний воїн та державний діяч Святослав. Під'юджуваний своїми дружинниками, хлопчик Олег перестав визнавати владу старшого брата. 977 р. дійшло до відкритої війни між ними. Ярополк, якого постійно підбурював проти брата Свенельд, пішов з військом у Древлянську землю, в головному місті якої, Овручі, тоді княжив Олег» (П. Ф. Котляр).

11

«Життєвий шлях Володимира не був посипаний трояндами, і доля не завжди була до нього прихильною. Багато що, в тім числі й великокнязівський стіл, йому довелося здобувати мечем, оскільки його народження не давало йому на це права. Говорячи про походження нашого героя, митрополит Іларіон століттям пізніше писав: «Сей славний Володимир від славних родителів, благородний – від благородних». Дідом Володимира був легендарний Ігор Рюрикович, бабцею – знаменита в руській історії княгиня-християнка Ольга, а батьком – доблесний і войовничий князь Святослав, який прославився в затятій боротьбі з візантійським імператором Іоанном Цимісхієм. Але по матері рід Володимира далеко не був таким блискучим. За свідченням літописця, Святослав прижив його від рабині, ключниці Малуші. Та й перші роки його життя минули, за деякими свідченнями, не в стольному Києві, де виховувались його старші брати Ярополк та Олег, а в якомусь селі Будутина, куди зіслали його матір...» (К. Рижов).

Із книги «100 найвідоміших українців»:

Володимир народився близько 960 р., коли його батько, Святослав Ігорович, був іще спадкоємцем престолу, а державою правила княгиня Ольга.

Володимир народився майже одночасно з Ярополком, старшим сином Святослава від законної дружини, ймовірно, з угорського правлячого дому. Палке кохання Святослава до Малуші і прихильність до неї Ольги забезпечували високий статус їхнього сина, який уже в юні роки одержав в управління Новгород. Проте великокнязівський престол було призначено вочевидь не йому.

Вирушаючи у другий похід проти Візантії влітку 969 р., Святослав залишив намісником у Києві Ярополка, а Олега, його молодшого брата, посадив княжити у древлян.

Новгородці наполегливо просили собі князя із синів Святослава, погрожуючи в разі відмови знайти його в іншій землі. Кандидатура Володимира їх цілком влаштовувала. З молодим княжичем на північ вирушив його дядько Добрина: Новгородську землю фактично ввірили йому.

Щоб зміцнити свої позиції, Володимир посватався до Рогнеди, батько якої, Рогволод, княжив у Полоцьку, а брат Тур утвердився на Прип'яті, заснувавши місто-фортецю Турів. Влада дому Рогволда поширювалася майже на всі землі сучасної Білорусі, й Володимир бажав залучити його на свій бік у боротьбі за Київ. Проте Рогнеда в образливій формі відмовила женихові. Тоді розгніваний князь захопив Полоцьк і силоміць узяв її собі за дружину, жорстоко розправившись із її батьком та братами. Про кохання між подружжям не йшлося, але від цього шлюбу народилися сини Ізяслав, Ярослав, Всеволод і Мстислав, а також дочки Предслава і Премислава.

Підкорення Полоцька значно зміцнило позиції Володимира в боротьбі з Ярополком. Спираючись на варягів, новгородське ополчення й сили деяких північних земель Русі, Володимир та Добрина вирушили до Смоленська й, розбивши війська Ярополка, заволоділи містом. Шлях по Дніпру на Київ було відкрито.

У 964 році син загиблого на той час київського князя Ігоря Рюриковича і княгині Ольги Святослав Ігорович офіційно зайняв престол. Але Київською Руссю фактично до кінця свого життя правила велика княгиня Ольга, адже синок її Святослав весь час пропадав у походах, яким, здавалося, не було числа.

Святослав прожив мало – зовсім мало, навіть як на ті часи, – десь тридцять років. Життя його, хоч і недовге, було яскравим і насиченим. Спершу воно принесло Русі блискучі перемоги,

а потім – гіркі поразки, що вкоротили віку й самому Святославу, який ходив завойовувати чужі землі і ледь було не втратив свої.

Воював син Ігоря та Ольги аж занадто багато, як на свої тридцять літ. У походи він ніколи не брав обозів, навіть казанів, харчувався з дружинниками печеним на гостряках списів м'ясом. Не возив наметів, щоби не обтяжувати військо, спав, як і всі, на войлоку, поклавши під голову сідло, і ніколи не нападав на противника зненацька, неодмінно попереджував: «Іду на ви».

У 869 році, ведучи своє 60-тисячне військо в останній, як час покаже, похід на Балкани, Святослав у Києві посадив на князівство (як відчував, що не повернеться) свого старшого сина Ярополка, а другого сина Олега залишив правити древлянською землею. Позашлюбного ж свого сина від ключниці Малуші – Володимира – послав у Новгород.

Та й пішов з Києва – назавжди.

Зазнавши великих і тяжких втрат у тім непотрібнім для Русі поході, згубивши третину війська, Святослав наклав головою в березні 972 року. Печенізький князь Куря влаштував на Дніпрових порогах засідку. Святкуючи свою перемогу, Куря велів відтяти голову загиблого Святослава, вичистити череп і зробити з нього, оздобивши його золотом, чашу з написом: «Чужого бажаючи, своє згубив».

І не стало невгамовного та войовничого князя: молодим Святослав Ігорович поліг на Дніпрових порогах. Отам, де

Реве та стогне Дніпре широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма...

12

Так поліг Святослав, затятий язичник, який на вершині своєї могутності й успіхів володів величезними територіями від Балкан до Середньої Волги й від Балтики до Каспію та Кавказу, але не зумів їх утримати (так завжди буває з тими, хто йде завойовувати світ) і перед своєю загибеллю втратив майже всі ранішні завоювання і до краю виснажив Русь...

По загибелі Святослава на Дніпрових порогах його сини розв'язали на Русі міжусобну війну – та ще й яку! Наче непримиренні вороги. І полум'я уособиці або «котори»⁶ вкотре запалахкотіло на Русі. Всі до таких міжусобиць братовбивчих на Русі звикли і нічому вже не дивувалися. Бажали тільки, щоб пошвидше хто-небудь з братів переміг, може, хоч тоді бійня вгамується.

Тільки полоцький князь Рогволод за міжусобицею синів Святослава спостерігав не без цікавості – йому важливо було, хто переможе, щоб тоді відповідно діяти. А поки що діяв за принципом: моя хата скраю, мені, мовляв, все їдно, хто з вас переможе.

Хоча насправді старому князеві було не все одно. У Києві княжив Ярополк, у Новгороді – Володимир. Якщо Ярополк був великим князем, головним князем Русі, то Володимир – удільним, та й влада його була слабенькою. До всього ж, усі добре пам'ятали про його походження. Хто буде спілкуватися з сином полонянки?

Але, як би там не було, а кожен з них шукав підтримки в Рогволода. Першим постукався Ярополк – у Полоцьк від нього негадано з'явилися свати. Ярополк забаг стати одноосібним правителем Русі...

Але мав він двох братів, з якими мусив ділитися владою, обидва, як і він, – Святославичі з роду Рюриковичів, обидва ще батьком поставлені владарювати в удільних князівствах, які йому не корилися, бо теж прагли стати одноосібними правителями Русі... Чи бодай рівними йому, великому князеві Київському, а отже, й захопити Київ.

Сьогодні вони його старшинство ще якось терплять, а завтра, спробувавши влади, забagnуть захопити княжий стіл, а його, Ярополка, кишнуть. Добре, якщо тільки з Русі, а то, може статися, і зі світу цього.

То краще буде, якщо він їх випередить. Тоді вже можна буде усмак владарювати. А їхні князівства до свого приєднати, і стане воно ще могутнішим, а з ним – і Київська Русь. Тож дбає не для себе, для Русі. Бо коли на Русі багато князів, то мало толку, і Русь сильною і славною не буде.

Тож треба було квапитись, доки братове не вкорінилися у своїх волостях і не набралися сили. Почати вирішив з Олега, який владарював у Древляндії.

Буцімто Олег уже (подумати тільки!) не виявляє Ярополку як старшому брату «належне пошанування». Ще й почав розпускати усілякі зловорожі плітки проти старшого брата. Мовляв, хто він такий? Старший брат? Ну й що з того, коли кияни (звідки йому відомо, як він сидить у своїй Древляндії?) не вважають Ярополка, як його батька, загальноруським, старшим князем? Малий іще. Не доріс до такої шани. Ще нічим не заслужив, аби його визнавали за старшого. Себто не доріс до такої посади. Він усього лише княжич, якого поставили на київський стіл тільки тому, що він старший у роду. А старший – не завжди означає достойніший. Авторитету в нього немає, його ніхто не слухає і не визнає за великого князя, за монарха Русі.

І Олег заявив, що слухатися Ярополка не буде. Ба, навіть перестав посилати йому данину. Це вже був початок бунту проти Ярополка, як старшого князя і владаря Русі...

---

⁶ Уособиця (міжусобиця) – незгода, внутрішній розбрат, війна між суспільними групами однієї країни або особами в державі (переважно у феодальній).

Аби прикінчити смуту-котору в зародку, треба було негайно провчити Олега. Бо де це бачено, де це чувано, щоб менший не корився старшому і навіть намагався стати вище нього?

Щоб провчити зарозумілого брата (не провчиш Олега, Володимир у своєму Новгороді почне кувати зраду та непокору), року 977-го Ярополк із дружиною пішов війною на брата Олега в Древлянську землю.

І міжусобиця закрутилася.

Покнязував і годі буде, а Древлянська земля Києву – як знахідка. Правда, Олег брат йому по крові. Але там, де влада, – там братам не до миру, бо на всіх влади не настачиш і всі князями не стануть...

І велів воєводам своїм, а найперше старшому, Блуду:

– Готуйте дружину, мостіть дороги в Древляндію.

«Повість врем'яних літ»:

«В літо 6485 [977].

Пішов Ярополк на брата свого Олега у Деревську землю,

І виступив против нього Олег і ополчився.

І була битва між військами,

І переміг Ярополк Олега.

І побіг Олег із воями своїми в город Вручий,

І був міст через греблю до воріт городських,

І в тіснєві, спихаючи один другого, зіпхнули Олега із мосту в рів.

І падало багато людей з мосту,

І душилися і коні, і люди.

І ввійшов Ярополк у город Олегів,

І захопив волость його,

І послав шукати брата свого.

І шукали його і не знайшли.

І сказав один древлянин:

«Я бачив учора, як із мосту його зіпхнули».

І послав Ярополк шукати його.

І витягали трупи із рову від ранку і до обіду,

І знайшли Олега насподі під трупами,

І, внівши, поклали його на килимі.

І прийшов Ярополк і плакав над ним,

І сказав Свингельду: «Дивись, ти цього хотів».

І похоронили Олега у полі біля города Вручого,

І є могила його біля Вручого і до сьогодні.

І успадкував волость його Ярополк».

Вважається, що звичай убивати претендентів на престол увів султан Османської імперії Мехмед II Завойовник, і відтоді жодна країна не могла перевершити в цьому Туреччину. Він першим (у світі чи в імперії османів?) велів задушити свого шестимісячного братика. Після цього майже кожен султан, який ставав на трон, починав з убивства рідних. Баязид II отруїв двох своїх синів, Селім I Грізний стратив трьох синів і шістьох племінників, за наказом Мурада III було задушено п'ятьох його молодших братів (найменший на той час був ще немовлям). Далі – більше. Мехмед III убив двох синів і 19 молодших братів (найстаршому на той час було 11 років), а коли дві наложниці попереднього султана, вагітні на час страти, народили потенційних претендентів на престол, Мехмед наказував утопити новонароджених,

як кошенят. Всього за чотири з половиною століття правління династії Османів було вбито 78 принців. І це при тім, що в гаремі дитяча смертність сама по собі була спустошливою: в Ахмеда III народилося 52 дітей, з них 34 померли в дитинстві, а в Абдул-Меджида I померли 25 немовлят. А тих, які вціліли, топили у відрах з помиями і викидали на звалище.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.